

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE GÖMLEK

*Bayram Ali KAYA**

ÖZET

Divan şairi, şiirlerinde aşkı, sevgiyi, güzeli ve güzelliği dile getirirken, giyim kuşama ait unsurlardan da yararlanmış, kıyafetlerin renk, biçim vb. özellikleri üzerinde dururken, kıyafet ile giyen kişi arasındaki çeşitli ilgilere de temas etmiştir.

Bu çerçevede divan şairlerinin üzerinde çokça durdukları giyim kuşam unsurlarından biri de gömlektir. Gömlek, klâsik Türk şiirinde çoğunlukla âşık, sevgili, gül ve Yusuf odaklı ele alınmış, daha ziyade teşbih, istiare, mecaz, telmih vb. sanatlar vasıtasıyla konu edilmiştir. Bu bağlamda gömlek, kırmızı rengi dolayısıyla güle, lâleye ve kanlı kefene benzetilmiştir. Gömlek aynı zamanda vuslattır. Vücuda temas etmesi ve onu sarması nedeniyle sevgili ile vuslatta olduğu hayal edilir, hatta bu özelliğinden dolayı âşık tarafından kiskanılır. Kokusu, rengi ve yırtılması dikkate alınarak özellikle Yusuf kıssasına telmih çerçevesinde kullanıldığı görülür.

Bu çalışmada, taranan metinlerden elde edilen örnekler çerçevesinde gömleğin bu şiirde nasıl ve ne şekilde ele alındığı, işlendiği incelenmeye, böylece gömleğin klâsik Türk şiirindeki kullanımı, yeri ve önemini tespiti için gerekli olan malzeme ve bilginin bir bölümünün ortaya konulmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Giyim kuşam, gömlek, pîrâhen, klâsik Türk şiiri, maddî kültür.

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE GİYİM KUŞAM ÜZERİNE

Müşterek kültür zemininde, klişeleşmiş belli mazmunların ve ortak temlerin defalarca ve genelde biri diğerine benzememek kaydıyla tekrarı prensibi üzerine kurulmuş olan klâsik Türk (yaygın adıyla divan) şiiri, varlığını sürdürdüğü altı asır boyunca sayısız eserler meydana getirmiştir. Bu şiirin önemli bir özelliği olan yoğun mecazî dünyası incelendiğinde, oluşturulduğu dönemin gerçek hayatına ilişkin örf, âdet, gelenek, inançlar;

* Yard. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/bkaya@sakarya.edu.tr

estetik değerler, moda ve zevk anlayışları; günlük hayatta kullanılan araç ve gereçler, giyim kuşam vb. pek çok unsurla ilgili zengin bilgi ve malzeme içerdiği görülmektedir. Bir diğer ifadeyle divan şairi aşkını, düşüncesini, hayâlini dile getirirken, yaşadığı toplumun maddî-manevî tüm değer ve unsurlarından daima yararlanarak örnekler vermiş, böylece düşüncesini daha anlaşılır ve etkili bir şekilde sunmaya çalışmıştır. Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise, bu şiirin kendine özgü bir anlatım yönteminin bulunduğu ve ilgili malzemenin büyük oranda insan-tabiat, insan-toplum, insan-nesne arasındaki türlü yönlerden ilişkileri, benzerlik ve paralellikleri, çeşitli söz ve anlam sanatlarına başvurarak anlatmaya dayanan bir yöntem içinde ele alındığıdır. Dolayısıyla, gerçeği şiir diliyle anlatmaya çalışan divan şairi için dış dünyadaki her türlü olay, durum, eylem, iş, olgu ve nesne kendi iç dünyasını anlatabilmek için birer somut örnek ve vasıta durumundadır.¹

Divanlarda yer verilen belli başlı giyim kuşam unsurları arasında libâs, câme, kisvet, esvâb, ton-don, kabâ, cübbe, hırka, hil'at, hulle, gömlek (pîrâhen, pîrehen), yaka (girîbân), etek (dâmen) vb. geçmektedir. Başlık olarak ise sarık (destâr), tûlbent-dûlbend, külâh, üskûf, şapka vb. anılır. Divanlarda, anılan bu unsurların yanı sıra, giyim kuşamın ayrılmaz parçaları olan kumaşlara da genişçe yer verildiği görülmektedir. Atlas, dîbâ, ipek (harîr), Bağdâdî, zer-kâr, zer-beft, vâlâ, kâlâ, kemhâ, kadife, şal, futa, keçe (nemed) vb. çokça değinilen kumaş adlarıdır.² Tüm bu giyim kuşam unsurları, çoğunlukla sevgili ve âşık ekseninde ele alınır ve başta teşbih olmak üzere çeşitli edebî sanatlar ile türlü münasebet, tahayyül ve tasavvurlar çerçevesinde işlenir, bir tür yeni anlamlar kazanırlar.

¹ Cem Dilçin, "Türk Kültürü Kaynağı Olarak Divan Şiiri", *Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, 25-29 Eylül 1993, Ankara 1999, AKM Yay., s. 575-576; A. Atillâ Şentürk, "Klasik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler", *Türk Dili*, S. 495, Ankara Mart 1993, s. 175, 179; Nihat Öztoprak, "Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, TİSAV, S. 3, İstanbul 2000, s. 156; H. Dilek Batislam, "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka, Simurg", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, TİSAV, S. 7, İstanbul 2002, s. 185-186; M. A. Yekta Saraç, "Klasik Türk Edebiyatında Mânada Orijinallik Meselesi", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Ağâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı, 24/I, Harvard Üniversitesi, 2000, s. 230.

² Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 492-494; M. Nejat Sefercioğlu, *Ne'î Divanı'nın Tahlîli*, Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 112-114; Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlîli*, MEB Yay., İstanbul 1996, s. 177-178; Pervin Çapan, "Yahyâ Bey Divanı'nda Estetik ve Kültürel Bir Değer Olarak Giyim Kuşam ve Renk Unsurları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 3, TİSAV, İstanbul 2000, s. 171-190.

Libâs, câme, kisvet, esvâb ve ton adlarıyla yer verilen elbise, sevgili için düşünülürken güzel kokulu bir mahiyet kazanır. Sevgili kırmızı, siyah, yeşil, beyaz, sarı, mavi ve lâcivert renklerde elbiseler giyinir; ama çoğunlukla tercih ettiği renk kırmızıdır. Giyilip çıkarılması dolayısıyla geçiciliğin sembolü olarak da görülen elbise, bazı beyitlerde sevgilinin güzelliği ve dünya zevkleri için kendisine benzetilen olur. Kabâ, cübbe ve hırka, genelde dünya nimetlerinden elini çekmiş insanların giyecekleri olarak karşımıza çıkar. Aşk ehli kişiler Hak yolunda cisim kabâlarını, ten libâslarını çâk ederler. Ömür, insan için kısa biçilmiş bir kabâ olarak tasavvur edilir. Beyitlerde ömür, beden, nâmus ve âr olarak da düşünülen cübbe ise daha çok parçalanma, eskiyip yok olma özelliğiyle söz konusu edilir. Hırka; sofi, zahit ve dervişlerin elbisesidir. Mecnûn, Edhem ve Kâbe'nin de giydiği dile getirilir. Hil'at ve kaftan, saray ve siyâsî otorite tarafından giydirilen elbiselerden olup makam ve şöreti temsil eder. Aynı zamanda bir teveccüh ve takdirin ifadesidir. Cennet giysisi olduğu da düşünülen hulleye cennet hullesi, hulle-i firdevs vb. kullanımlarla sıkça rastlanır. Sevgilinin önemli giyeceklerinden biri olan gömlek, sevgilinin teninin de gül özelliği taşımasından hareketle gül ile birlikte düşünülür. Kırmızı renginden dolayı aşk şehitleri için kanlı kefen olarak tasavvur edilir. Hem kokusu, hem rengi, hem de yırtılması nedeniyle Yusuf ile olan bağlantısı sıkça vurgulanır. Gömleğin ayrılmaz bir parçası olan yaka, genellikle çâk edilmesiyle ele alınır, gül ve gonca yaprağına benzetilir. Etek, iffetin ve temizliğin sembolüdür. Sultanların eteği öpülür ve bu sebeple etek aynı zamanda lütuftur.³

Kûlah eğri giyilmesi, yere çalınması, düşürülmesi, bir kenarından kâkül çıkması, nişangâh olarak dikilmesi, şükranne olarak verilmesi vb. giyiniş ve kullanış şekilleri içinde ele alınır. Yine başa giyilen bir eşya olan destâr, mum alevi, çiçek, gül ve zambakla ilgili tasavvurlarda yer alır, köşesine çiçek takılması âdetine değinilir. Tülbentin daha ziyade baş örtüsü ve sarık olarak kullanıldığı görülür. Sevgilinin başındaki görünümü, duruşu, kenarının işlenmesi, rengi, yere düşmesi ve çabuk yıpranması üzerine çeşitli ilişkiler kurulur, benzetmeler yapılır. Beyitlerde beyaz renkli ve altınlı oluşu öne çıkartılan üsküfün, çoğunlukla saray mensupları ile alıcı

³ Harun Tolasa, *a.g.e.*, s. 492-493; M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s. 112-113; Cemal Kur-naz, *a.g.e.*, s. 177-178; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 256; Pervin Çapan, *a.g.m.*, s. 171-189; Nihat Öztoprak, "Divan Şiirinde Giyim Kuşam Üzerine Bir Deneme" (yayıma hazır makale), s. 3.

kuşların başlığı olarak işlendiği görülür. Şapka ise gayrimüslimlere mahsus bir giyecek olarak kabul edilir.⁴

Dışı ipek, iç kısmı pamuk ya da sırf ipekten dokunmuş, düz renk sâde bir kumaş olması sebebiyle atlas, âşığın saf ve temiz gönlü olarak düşünülür, gökyüzü ve sonbahar için kendisine benzetilen olur. Ağır ipekli kumaşlardan biri olan dîbâ, ayrıca külâh, elbise, gömlek vb. unsurların dikildiği kumaş olarak göze çarpar. Değerli kumaşlardan biri olan harîr, ipek de âşığın gönlü olarak hayâl edilir. Vâlâ, genellikle sevgilinin gömleğinin dikildiği kıymetli kumaşlar arasında anılır ve kırmızı renklisine çokça yer verilir. Sırma ile işlenmiş bir kumaş olan zer-kâr ve zer-beft, dünya nimetlerini ifade eder ve varlık hicâbı olarak vasıflandırılır. Kemhâ, üzerinin bâdemî nakışlı olması ve sevgilinin üstünde bulunması sebebiyle, güzelin boyuyla ilgili tasavvurlara yol açar. Kadife, bazı örneklerde sabahın kırmızı görünüşü ile yine gökyüzü için kendisine benzetilen olur. Düz zemin üzerinde çubuklu olarak dokunan bir kumaş çeşidi olan ve Türk giyim kuşam kültüründe daha çok peştemal olarak yer verilen futa, bulunduğu bazı beyitlerde sevgilinin bedeninin gümüşe benzetilmesi sebebiyle, bu gümüşün değerini ölçen bir mihenk taşı olarak tasavvur edilir. Nemed, keçe ise dervişlerin kullandığı bir kumaş cinsi olarak anılır ve dünya nimetlerinden vazgeçmenin bir belirtisi kabul edilir.⁵

I. Gömlekle İlgili Genel Özellikler

A. Gömleğin Tanımı

Gömlek kelimesinin bir giyim kuşam unsuru olarak anlamı ve etimolojisine dair sözlüklerde ana hatlarıyla şu tanım ve bilgilere yer verilmektedir: “Gömlek: Vücudun üst kısmına giyilen ince, kollu ve yakalı giysi <gönlek; Az., Tkm. köynek; Tat., külmek; Nog., Kklp. köylek; Kzk. köylök; Hak. kögenek vb. Orta Türkçede köñlek olarak geçer. Eski Kıpçakça’da köñlek yanında könek, kömek biçimleri de kullanılır. Türkçe köñül (> gönül)’den geldiği anlaşılıyor: köñül+(-e)k eki...”⁶; “Gömlek:

⁴ Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, s. 178; Harun Tolasa, *a.g.e.*, s. 493; M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s. 113-115; Pervin Çapan, *a.g.m.*, s. 185, 188-189; Ömer Zülfe, “Üsküf Üzerine”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, KOCAV, S. 12, İstanbul 2005, s. 169.

⁵ Harun Tolasa, *a.g.e.*, s. 493-494; M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s. 112-114; Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, s. 177-178; Pervin Çapan, *a.g.m.*, s. 180; Nihat Öztoprak, *a.g.m.*, s. 4.

⁶ Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 160-161; *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, haz. Ahmet Bican Ercilasun vd., KB Yay., Ankara 1991, I, 278-279.

Elbise altına giyilen bez, ipek veya naylondan iç çamaşırı; erkeklerin ceket veya yelek altına giydikleri, vücudun üst kısmını örten giyecek. Eski Türk. köñlek, köñül (gönül)'den küçültme ekiyle köñül+ek>köñlek>göñlek >gömlek)⁷; “Göñlek: Gömlek; Göñlecük: Gömlekcik; Göñlekcik-göñlekcik: Yalnız bir gömlekle”⁸; “Gömlek: Aslı deri demek olan ‘gön’den ‘gönlek’ ki deri üzerine ve çıplak tene giyilir. Esvâbın altından giyilip bedeninin yukarı kısmını örten ve ekseriya dizden yukarı kalıp bazen de ayağa kadar uzanan beyaz ve yumuşak bezden çamaşır, kamîs, pîrâhen.”⁹; “Gömlek: Gömlek denilegelir, doğrusu gönlektir. Gön, deri demektir; gönlek, çıplak tene giyilen şey demektir. Erkek gömleklerinin eteği dizden yukarda kalır ve belden aşağı iç donun içine sokulur; kadın gömlekleri ayak bileklerine kadar uzun olur, ama aslında çamaşır bedeninin üst kısmını örter...”¹⁰; “Gömlek: Deri üstüne giyilen kamîs, pîrâhen...”¹¹; “Gömlek: Elbisenin altından giyilip vücudun yukarı kısmını örten ve ekseriya dizden yukarı kalıp bazen de ayağa kadar uzanan çeşitli yumuşak bezden çamaşır.”¹²

Türkiye Türkçesindeki yaygın şekli ile gömlek (gönlek), metinlerde yaygın olarak kullanılan Farsça şekli ile ise pîrâhen (pîrehen), vücudun üst kısmına giyilen çeşitli giyeceklerin genel adı olup¹³ aynı zamanda kız ve erkek her iki kesimin de giydiği ortak giysilerdendir. Dolayısıyla kız veya delikanlı güzel gençlerin, âşık gözü kamaştıran tenlerini örten gömlek giymeleri, çıkarmaları; gömleğin biçimi, çeşitleri, renkleri vb. türlü özellikleri âşıkâne, rindâne şiirlerde çokça işlenmiş¹⁴ ve klâsik Türk şiirinde en çok yer verilen giyim kuşam unsurlarından biri olmuştur.*

⁷ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2005, I, 1070.

⁸ *Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1967, III, 1756-1760.

⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317, s. 1215.

¹⁰ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yay., Ankara 1967, s. 125.

¹¹ Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, haz. Recep Toparlı; TDK Yay., Ankara 2000, s. 163.

¹² *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, Hayat, İstanbul, ts., s. 439.

¹³ Nahid Aybet, *Fuzûlî Divanı'nda Maddî Kültür*, KB Yay., Ankara 1989, s. 183.

¹⁴ Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.*, s. 125.

* Bu çalışmanın hazırlanmasında çoğu divan olan yüz civarında metin taranmış ve bunların büyük bir bölümünden yararlanılmıştır. Kullanılan metinlere ilişkin ayrıntılı künye bilgileri, ilgili ilk örnek için verilmiş, aynı metinden gelen diğer örneklerde sadece şair adı, şiir ve beyit numaralarının, örneğin yanında ve parantez içinde

B. Gömleğin Yapımında Kullanılan Malzemeler- Âletler, Gömleğin Biçim ve Renk Özellikleri

1. Vâlâ, vâle, vala

Kelime anlamı “yüce, yüksek” demek olan vâlâ, “bir çeşit ipek ku-
maş” olarak da tanımlanmaktadır.¹⁵ Reşat Ekrem Koçu kelimenin, “ipekli
baş örtüsü” anlamına gelen vala şekline yer vererek, özellikle kırmızı
vâlâların yüzyıllar boyunca gelinlere duvak olarak kullanıldığını belirt-
mektedir.¹⁶ Celâl Esad Arseven de benzer bir tanım yaparak vâle kelimesi
için “üzeri altın ve gümüş pullarla süslenmiş, gelinlere mahsus ipekli ku-
maştan dört köşe perde” anlamına yer vermektedir.¹⁷ Değerli bir kumaş
olması hasebiyle giyene bir tür itibar da kazandıran vâlâ, beyitlerde hem
kelime anlamı, hem de kumaş anlamı dikkate alınarak tevriyeli kullanıl-
mış, gömleğin sevgilinin vücudunu sarmasıyla vâlâ olması, âşığın *al vâlâ
gömlek* giymesi,¹⁸ çiçeklerin şevk sebebiyle *vâlâ gömleklerini çâk* etmeleri¹⁹
ve ne kadar değerli olursa olsun bir gün yerini kefen ipliğinden örülen
gömleğe terk edecek olmasıyla söz konusu edilmiştir.²⁰

Gömleğin asıl değeri sevgiliyi sarması sebebiyledir. Aşağıdaki beyitte,
gömleğin sevgilinin bedenini sarmasıyla birlikte mertebesinin yükseldi-
ğine değinilir:

*Ol cism ile idicek muvâsâ
Pîrâhenün oldı kadri vâlâ*

(Yenipazarlı Vâlî, b. 3186)

verilmesiyle yetinilmiştir. Hacim endişesiyle metin içinde verilemeyen beyit örnek-
lerine ise, dipnot alanında ve sadece künyeleri verilmek suretiyle dikkat çekilmiştir.
Metinlerden alınan örnekler için kullanılmış olan kısaltmalar, b.: beyit, G.: Gazel,
Ksd.: Kaside, Kt.:Kıt’a, Mat.: Matla, Mer.: Mersiye, Muh.: Muhammes, Mur.: Mu-
rabba, Mus.: Musammat, Müf.: Müfred, Müs.: Müseddes, Tah.: Tahmis, Tar.: Tarih
şeklinde yapılmış olup kısaltmadan sonra gelen ilk numara şiir, ikincisi ise beyit
numarasını göstermektedir (Örnek: G. 11/2).

¹⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1962, s. 1366.

¹⁶ Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.*, s. 237.

¹⁷ Celâl Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, MEB Yay., İstanbul 1983, V, 2190.

¹⁸ Yenipazarlı Vâlî, *Hüsni ü Dil Mesnevisi*, haz. M. Fatih Köksal, Kitabevi Yay., İstanbul
2003, b. 2944.

¹⁹ *Ahmet Paşa Divanı*, haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay., Ankara 1992, Ksd.
37/24.

²⁰ *Hamidi-zâde Celîlî ve Hüsrev ü Şîrin Mesnevisi*, haz. Şevkiye Kazan, Süleyman Demirel
Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Isparta 1997, b. 1255.

2. Rişte, iplik

Rişte veya iplik, “ibrişim teli, dizi ve erişte aşı” anlamlarına gelmekte olup gömlek vb. giyeceklerin dikiminde kullanılan temel malzemelerden biridir. Beyitlerde ince, tel tel oluşuyla ve bilhassa canla birlikte kullanılmış olan iplik, âşık tarafından sevgiliye can ipliği şeklinde sunulması; sevgilinin gömleğinin yapımında kullanılma ihtimaliyle kocakarı felek tarafından toplanması²¹; âşığın bedeninin sevgilinin gamzesi tarafından iplik iplik edilmesi²²; âşığın zayıf bedeninin gömlek içindeki iplik gibi görünmesi²³; âşığın gömleğinin, sinesindeki yaraların ipliğinden,²⁴ hatta rişte-i Meryem’den dokunmuş olması şeklinde çeşitli tasavvurlar içinde ele alınmıştır.

Hiçbir konuda sevgilisine kıyamayan âşık, gömlek dikimi için iplik elde etme hususunda da ona kıyamaz ve iplik temini için feleğin türlü cevrine katlanmak yerine, kendi can ipliğini almasını teklif eder:

Cân uzatmak neydi çarhun döne döne cevrine

Nev-civânım rişte-i cânım ideydi pîrehan

(Şeyhülislâm Yahyâ, G. 253/2)²⁵

Sevgili öylesine nâziktir ki, âşığın onun için can ipliği sunması da yeterli değildir; zîrâ gömleği âşığın can ipliğinden dokunsa bile onun narin bedenini incitebilir. Tokunsa kelimesinin cinaslı bir şekilde kullanıldığı aşağıdaki beyitte bu duruma değinilir:

Tokunsa cismine elbette eyler âzürde

Tokunsa rişte-i cândan o şûha pîrâhen (Azmî-zâde Hâletî, G. 611/4)

3. Sûzen, iğne

Sûzen ya da iğne, dikiş dikmek veya iş işlemek için kullanılan bir ucu sivri, diğer ucunda iplik geçirilecek deliği bulunan bir âletin adıdır. İğne incedir, dolayısıyla çok zayıf insanlar için “iğne ipliğe dönmüş” denilir ve

²¹ *Azmî-zâde Hâletî ve Divanı*, haz. Bayram Ali Kaya, Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yay., Harvard Üniversitesi, 2003, G. 632/4.

²² *Tâci-zâde Ca’fer Çelebi ve Divanı / The Life And Works of Tâci-zâde Ca’fer Çelebi With A Critical Edition of His Divan*, haz. İsmail Erünsal, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1983, Ksd. 11/19.

²³ *Kütahyahâ Rahîmî ve Divanı*, haz. Ahmet Mermer, Sahhaflar Kitap Sarayı Yay., İstanbul 2004, G. 277/3.

²⁴ Osman Nevres, *Divan*, Dârü’t-Tıbbâ’atü’l-Âmire, İstanbul 1290, G. 188/1.

²⁵ *Şeyhülislâm Yahyâ Divanı*, haz. Hasan Kavruk, MEB Yay., Ankara 2001.

iğne kelimesi genellikle iplikle birlikte anılır.²⁶ Gömleğin dikimiyle ilgili pek çok unsuru bir arada görebildiğimiz ve bir tür dikim atölyesi fotoğrafı sunan aşağıdaki beyitte, dilberler için dikilmesi düşünülen özel bir gömlekten söz edilir. Bu gömleğin dikiminde kullanılacak olan malzeme de, bu malzemeyi dikecek olan terzi de doğal olarak özeldir. Kullanılacak olan kumaş gül yaprağından, iğne çimenden, iplik de sümbülün telinden olunca, böylesine narin malzemenin kullanıldığı bu özel dikim işinin terzisi de bâd-ı sabâ olacaktır:

*Sebze sūzen târ sūnbül riştedür bâd-ı sabâ
Berg-i gülden dikmege dilberler için pîrehen*

(Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, Ksd. 11/5)

Sevgili için gömlek dikme işinde çok daha özel malzemeler ve yöntemler vardır; zîrâ sevgilinin cismi hayli nâzenîndir. Böylesi nâzenin bir bedene gömlek dikmek isteyen kişinin, bu zor işi başarabilmesi için kirpiklerini iğne, canını da iplik etmesi gerekecektir:

*Müjgâm sūzen ide meger rişte cânını
Ol cism-i nâzenîne göre pîrehen diken*

(Arpaemîni-zâde Mustafa Samî, G. 99/3)²⁷

Gömleğin Biçim ve Renk Özellikleri

Klâsik Türk şiirinde gömlek ağırlıklı olarak sevgili, âşık, çiçekler ve Hz. Yusuf ekseninde ele alındığından biçim ve renk özellikleri de genellikle bu unsurlar etrafında şekillendirilmiştir.

Arpaemîni-zâde Mustafa Samî'nin, aynı zamanda Sebk-i Hindî'nin bâriz özelliklerini de yansıtan "nâzûk" redifli gazelinde yer alan aşağıdaki beyti, bir yandan şairin mübalağaları hakkında fikir vermekte, bir yandan da son derece nazik bir tene sahip olan sevgili ile gömleği arasındaki münasebeti ustaca ele almaktadır. Sevgilinin teni o kadar nâzik ve beyazdır ki şair onu güzellik timsali olan Yusufun gözünün beyazından başka bir şeyle karşılaştırmayı düşünmez. Böylesine nazik bir tenin gömleğinin de şüphe yok ki onu incitmeyecek bir malzemedен olması gerekir. Bu nedenle şair, sevgiliye "bakış nurunun ipeğinden de nazik" bir gömlek giydirir:

²⁶ Nahid Aybet, *a.g.e.*, s. 177; *Yenişehirli Avnî, Divan*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 4356/1, G. 49/6.

²⁷ *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmi Divanı*, haz. Fatma Sabiha Kutlar, Ankara 2004.

*Beyâz-ı dîde-i Yûsuf gibi o ten nâzûk
Harîr-i nûr-ı nigehden de pîrehen nâzûk*

(Arpaemîni-zâde Mustafa Samî, G. 71/1)²⁸

Bedeni rûh-ı musavver, can bağıslayan dudağı Mesih gibi olan sevgilinin, yanağı şems-i duhâ olunca gömleği de şa‘şa‘alı olacaktır. Şems-i duhâ, bin geceden daha hayırlı olan Kadir gecesinin sabahında yükselen hakikat güneşine denir. Duhâ, “kuşluk vakti” anlamı yanında Kur’an’ın doksan üçüncü sûresinin de adıdır. Sûrenin ilk âyeti, “Kuşluk vaktine and olsun ki” diye başlar. Yine bir âyette “Güneş ve onun aydınlığına and olsun ki” buyrulur. Bu âyetten iktibas yoluyla “şemsü’d-duhâ” şeklinde klâsik edebiyatımızda çokça bahis vardır. Aşağıdaki beyitte, ışık ve aydınlık ilişkisinden hareketle yanağı şems-i duhâya benzetilen sevgilinin hem gömleğinin parıl parıl, göz kamaştırıcı oluşuna değinilmiş, hem de yanağının parlaklığı ile gömleğinin parlaklığı arasındaki ışık oyununa dikkat çekilmiştir²⁹:

Bedeni rûh-ı musavver leb-i cân-bahşî Mesîh

Yanağı şems-i duhâ şa‘şa‘adur pîreheni

(Yahyâ Bey, G. 494/5)³⁰

1. K İ R M I Z I g ö m l e k

Gömleğin renginin elbisede olduğu gibi genellikle kırmızı oluşunun, kırmızının millî rengimiz olması ve “Türk kırmızısı” adı verilen bize has bir çeşidinin bulunması yanında gül, lâle, karanfil vb. çiçeklerin bu renge yakın tonlamalarda oluşlarıyla da ilgisi vardır. Hatta bu durum, eskiden hükümdarların kırmızı ve kırmızıya yakın renklere dikilmiş elbiseleri tercih etmiş olmalarıyla da yakından ilgilidir; zîrâ kırmızı renk, Osmanlı hanedanına mahsus renklere idi ve bu rengi başkasının kullanmasına izin verilmezdi. Şairler de sevgililerini hükümdar olarak gördükleri için, şiirlerinde onları kırmızı elbise ya da gömlekler içinde resmetmeleri doğaldır.³¹

²⁸ Fatma Sabiha Kutlar, “XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Bir Sebki Hindi Şairi: Arpaemîni-zâde Sâmî”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1-2, Ankara 1996, XIII, 131.

²⁹ Pervin Çapan, *a.g.m.*, s. 171; İskender Pala, *a.g.e.*, s.153.

³⁰ *Yahyâ Bey, Divan*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1977.

³¹ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, haz. Cemal Kurnaz, TDV Yay., Ankara 1992, s. 143; Melek Sevüktekin Apak vd., *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1997, s. 41; Pervin Çapan, *a.g.m.*, s. 178.

Bu çerçevede beyitlerde *al pîrâhen*, *gül-gûn pîrehen* ve *gül pîrehen* tamamlamalarına çokça yer verilmiş lâlenin, gülün, âşığıın, sevgilinin ve Yusuf'un gül renkli, *kırmızı gömlek* giydiklerinden söz edilmiş,³² Yusuf'un gömleğinin kanlı oluşu da kırmızıyla ilgili tasavvurlarda etkili olmuştur. Aşkı'ye ait aşağıdaki beyitte rûh, ten cilvesiyle cilvelenen ve kanın kendisine kırmızı bir gömlek giydirdiği sevgiliye benzetilmiştir:

Rûh bir mahbûbdur ten cilvesiyle cilve-sâz

Güyyâ bir al pîrâhen geyürmüş kan âna

(Aşkı, Pervâne Beg Mecmuası, G. 3/1)³³

2. Sarı gömlek

Meâlî'nin, Cemâlî'ye nazîre yazdığı bir gazelinden aldığımız aşağıdaki beyit, sevgilinin gömlekleri arasında sarı (zerd) renklisinin de bulunduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. *Sarı gömlek* giyinmiş ve bu haliyle bir gonce-i ra'nâya benzetilmiş olan sevgili, teninden gömleğini çıkartınca gül-i nesrine dönmüş, açılıp gül olmuştur:

Pîrâhen-i zerdüni tenünden çıkarurken

Döndüñ gül-i nesrine eyâ gonce-i ra'nâ

(Meâlî, G. 46/3)³⁴

3. Mavi gömlek

Beyitlerde mavi ile lâcivert renklerini ifade için çoğunlukla nîlî, nîl-gûn, âsumânî³⁵ ve gök kelimelerinin kullanıldığı görülür. Nîlî veya nîl-gûn kelimeleri, "Nil nehri renginde, çivit renginde, mavi ya da lâcivert" anlamlarına gelmektedir.³⁶ Gök renk ise dilimizde, gökyüzüne istinaden daha çok mavi karşılığında kullanılan, gökle olan bağlantısı sebebiyle kutsallık da atfedilen bir renktir. Bu renk Türk kültüründe bilhassa koyu tonlarıyla, bir matem rengi olarak da ele alınır ve matem geleneğinin klâsik şiire yan-

³² Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, Ksd. 10/13.

³³ Pervâne Beg, *Mecmû'atü'n-Nezâir (Ib-29b)*, haz. İbrahim Sevinç, Marmara Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001.

³⁴ *Meâlî Divanı / Candid penstrokes: the lyrics of Meâlî an Ottoman poet of the 16th century*, haz. Edith Ambros Gülçin, Berlin, 1982.

³⁵ Âsumânî: Göge mensup, gök renginde, gök mavisi, açık mavi anlamlarında olup ayrıca, mavi renkli bir çeşit kumaştan yapılan elbiseye de denmektedir (Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, s. 34; Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 143).

³⁶ Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, s. 1479; Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s.1002.

sıyan kimi örneklerinde, yas tutanların başlarına gök futa yahut gök kuşak sarındıklarına, *mavi gömlek* giyindiklerine yer verilir.³⁷

Bu şiirde, sevgilinin güzelliğinin benzetildiği coğrafi unsurlardan biri de Mısır'dır. Daha ziyade Yusuf'la birlikte anılan bu ülkeden söz edildiğinde, tenasüp çerçevesinde Nil'den de bahsedilir. Mısır'ın hayat kaynağı olarak bilinen ve yine bu şiirin coğrafyası içinde önemli bir yeri olan Nil nehri, pek çok özelliğinin yanı sıra mavi renginden dolayı da birçok benzetmeye konu olur.³⁸ Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin olmadığı bir bahçede nilüfer çiçeğinin bile gözüne nîlî, mavi renkli bir *mâtem gömleği* gibi göründüğünü ifade etmektedir:

Bana nilûfer-i gülzâr-ı hurrem
Olur pîrâhen-i nîlî-i mâtem (Hamîdî-zâde Celîlî, b. 1646)

4. Yeşil gömlek

Aydın ve feleğin fanusa benzetildiği aşağıdaki örnekte, yeşil (sebz) renkli kumaştan dikilme bir gömlek tahayyülüne yer verilmiştir:

Çârsû-yı kadriñünñ fânûsıdur gerdûn u mâh
Ûstine çarh-ı 'Utârid sebz ü vâlâ pîrehen

(Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, Ksd. 11/48)

C. Gömlek Çeşitleri

Giyim kuşam unsurlarıyla ilgili bilgi veren kaynaklarda³⁹ helâli gömlek, bürümcek gömlek, çözme gömlek, kayıkçı helâlisi, Acem gömleği, Frenk gömleği, kâğıttan gömlek, Bayrâmî gömlek, deste-gül, şebî vb. çok sayıda gömlek çeşidinden söz edilmektedir. Kaynaklarda belirtilen fakat örnek beyitlerine pek rastlayamadığımız bu çeşitlere mukabil gerek soyut, gerekse somut olarak ele alınmış ve örneklerine yer verilmiş şu gömlek çeşitleri tespit edilmiştir:

³⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1984, VI, 434; Pervin Çapan, *a.g.e.*, s. 176; M. Esat Harmancı, "Klasik Türk Şiirinde Matem Şekilleri", *Osmanlı Araştırmaları*, Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan-II, İstanbul 2005, XXVI, 339-340.

³⁸ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 430.

³⁹ Msl. bk. Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, s. 1215; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995, I, 228; Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.*, s. 125; Emin Cenkmen, *Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri*, Türkiye Yay., İstanbul 1948, s. 165; Mütercim Âsım, *Burhân-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, TDK Yay., Ankara 2000, s. 397; Ziya Şükûn, *Ferheng-i Ziya*, MEB Yay., İstanbul 1996, I, 521; Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 234.

1. Altınlı yakalı gömlek

Zâtî'ye ait bir beyitte sevgili aya benzetilirken, giydiği *altınlı yakalı gömlek* ayı saran hâleye benzetilmiş ve beyitte ayrıca on altıncı yüzyılda bazı gömleklerin yakalı oluşuna da işaret edilmiştir:

Geydün yine bir pîrehen altınlı yakalı
Hâle sanasın kim meh-i tâbânı kuşatdı (Zâtî, G. 1750/3)⁴⁰

2. Ar, utanma gömleği

Üsküdarlı Sırrî, Reîs Râmî Efendi medhinde yazdığı “nûriyye” kasideinde, nûrun minarenin *ar gömleği*nin cep ve yenini parçalamak suretiyle onu kendisi gibi çıplak bir hâlde bıraktığını dile getirerek *ar gömleği* ifadesine yer verir:

Sırrî gibi bürehne-ten itdi mînâreyi
Çâk itdi ceyb-i pîrehen-i neng ü âri nûr (Üsküdarlı Sırrî, Ksd. 11/19)⁴¹

3. Can, cisim, ten gömleği

Can, cisim, ten-gömlek münasebeti çerçevesinde daha ziyade âşğın canının, cisminin ve teninin gömleğe benzetildiği, gömlek olarak tasavvur edildiği görülür. Behiştî'nin aşağıdaki beytinde âşık, sevgilisinin safâlar bahşeden sözler söylemeye başlamasıyla öyle mutlu olur, öylesine coşar ve sevinir ki *can gömleği*ni parçalamak ister:

Dem ursa nutk-ı safâ-bahşa la'l-i cânânım
Diler ki pîrehen-i cismi çâk ide cânım (Behiştî, G. 340/1)⁴²

Sevgiliye bu dünyada kavuşma ümidini kaybederek *cisim gömleği*ni parçalayan âşık mest, yakası yırtık ve vuslatın öte dünyaya kalmış olmasının yol açtığı çâresizlik içinde kalakalır.⁴³ Şeyh Galib'in bir beytinde ise âşık, kendisini öldürenin “gamze-i cellâdım” dediği sevgilisi olduğunu

⁴⁰ *Zâtî, Divan (Gazeller Kısmı, c. II)*, haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul Üniveritesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970; *a.g.e. (Gazeller Kısmı, c. II)*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1987.

⁴¹ *Üsküdarlı Sırrî: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanı, Tenkitli Metin-İnceleme*, haz. Şevkiye Kazan, Gazi Üniversitesi (Doktora Tezi), Ankara 2003.

⁴² *Behiştî ve Divanı*, haz. Yaşar Aydemir, Gazi Üniversitesi (Doktora Tezi), Ankara 1999.

⁴³ *Mürekkepçi Enverî Divanı / Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, MEB Yay., Ankara 2001, G. 240/3.

Arasat gününde söyleyecek ve bu iddiasını ispatlamak için de *ten gömleği*-nin, nasıl kanlı bir gömleğe dönüştüğünü ileri sürecek olsa da, sonunda sevgili bu delili de hükümsüz kılacak diye endişe içindedir.⁴⁴

4. İnsaf gömleği

İnsaf gömleği kullanımına yer verilen aşağıdaki örnekte âşık, parçalanmış sînesini sevgiliye göstermemesi hususunda uyarılır. Şayet gösterirse, sînesi o acımasız sevgili tarafından derhal parçalanmak suretiyle *insaf gömleğine* bir ek olarak iliştirilecek ve gömleğinin bir parçası hâline getirilecektir. Beyitte bir yandan sevgilinin insaf ve merhametten yoksun oluşu vurgulanırken, diğer yandan sevgilinin gömleğinin, âşıkların parçalanmış sînelere ekler yapılmak suretiyle oluştuğu, ayrıca sevgilinin insafının, âşıkların sînelere ait parçaları gömleğine eklemek lütfunda bulunmak suretiyle tezahür ettiği ifade edilmektedir:

İder pîrâhen-i insâfına der-hâl anı munzamm
O bî-rahme sakın gösterme âşık sîne-i çâküñ (Lebîb, G. 78/2)⁴⁵

5. İpek gömlek

Değerini hiçbir zaman yitirmemiş önemli bir kumaş olan ipeğin, bilhassa sevgilinin gömleğinin dikildiği kumaşlar arasında anıldığı görülür. Aşağıdaki beyitte şem ü pervâne çerçevesinde mumun kıvılcımdan dokunmuş *ipek (harîr) gömleğine* yer verilmiş, mumun böylesi etkili bir gömleğine karşılık pervânenin kabâsının yırtıldığını dikmek suretiyle tedbir almağa çalıştığı dile getirilmiştir:

Pervâne itdi bahye kabâ-yı derîdesin
Şem'ün harîr-pîrehen-i şu'le-bâfına (Nevres-i Kadîm, G. 113/5)⁴⁶

6. Kafesî gömlek

Kaynaklarda kafesî kelimesi için “kafes gibi, kafes biçiminde olan, çubuk çubuk görünen; bir tür kavuk, vaktiyle üzerine kafes gibi âbânî

⁴⁴ *Şeyh Gâlib Divanı*, haz. Muhsin Kalkışım, Akçağ Yay., Ankara 1994, Terkid-i bend 11/VI, 4-5.

⁴⁵ *Lebîb Divanı*, haz. İdris Kadioğlu, Dicle Üniversitesi (Doktora Tezi), Diyarbakır 2003.

⁴⁶ *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divanı*, haz. Hüseyin Akkaya, Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yay., Harvard Üniversitesi, 1996.

sarılmış kavuk, gemi kaptanı sarığı” vb. anlamlar verilmiştir.⁴⁷ Kelimenin gerek bu anlamlarından, gerekse Reşat Ekrem Koçu’nun kafesî kavuk-destar için verdiği bilgilerden hareketle *kafesî gömleğin*, üzerinde kafes şeklinde dik çizgiler bulunan veya kafes şeklinde ağ gibi örülmüş bir gömlek çeşidi olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸

Aşağıdaki beytinde Zâtî, sevgilinin *kafesî gömlek* giyip de söze başlaması durumunda, bu hâliyle tıpkı kafes içinde konuşmakta olan bir papağanı andıracağını dile getirir:

Gûyâ ki kafes içre öter tûti-i gûyâ
Geysel kafesî gönleği yâr itse tekellüm (Zâtî, G. 965/5)

7. Keten gömlek

Metinlerde çokça yer verilmiş olan bir gömlek çeşidi olup keten bezinden yapılmaz. Keten veya kettân şeklinde, tek başına ya da gömlekle birlikte kullanılan ve çoğunlukla ay ışığının keten üzerinde çürütücü etkisinin bulunduğu noktasından hareketle konu edilen *keten gömlek*, yine büyük oranda sevgilinin aya benzeyen yüzü, yanağı, sînesi vb. unsurlarının âşığın *keten gömleğini* ya da böyle bir gömleğe benzetilen ömür vb. unsurlarını çürütmesi etrafında konu edilir. Azmî-zâde Hâletî’nin, Kaptan Çağala-zâde’ye sunduğu bir kasidesinden aldığımız aşağıdaki beytinde, ay ışığı-keten münasebetine farklı bir açıdan değinen şair, *keten gömleğin* ay ışığının çürütücü etkisine dayanamayacağı gibi, düşmanın zırhının da Çağala-zâde’nin kılıcının alevine, ışığına dayanamayacağını dile getirmektedir:

Şu’le-i şemşîrüne döymez ‘adûnuñ cevşeni
Nütekim pîrâhen-i kettân u nûr-ı mâh-tâb

(Azmî-zâde Hâletî, Ksd. 35/21)

8. Mâsiva gömleği

Mâsiva, “mâsivallâh” kelimesinin kısaltılmışı olarak, “Allah’tan gayrı sayılan şeyler” anlamında kullanılır. Mâsivadan geçmek, günahlardan arınmak, kendini tamamen Allah’a vermek, gönülde Allah sevgisi ve alâ-

⁴⁷ Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, s. 1077; Ahmet Vefik Paşa, *a.g.e.*, s. 202; Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 231.

⁴⁸ Reşat Ekrem Koçu, *a.g.e.*, s. 137; Nurettin Sevin, *Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, KB Yay., Ankara 1990, s. 97.

kasından başka bir şey bırakmamaktır.⁴⁹ *Alâ'ik* ve *günah gömleği* (*günahın çirkin gömleği*)⁵⁰ adlarıyla da geçen *mâsiva gömleği*, mutlaka çıkartılması istenen bir gömlek olarak karşımıza çıkar. Aşağıdaki beyitte, dünyada iken *mâsiva gömleğini* çıkarmayan, gönlünü mâsivadan arındırmayanların, ahirete vardıklarında ayıp ve kusurlarını cennet elbiselerinin örtmeyeceği, bir diğer ifadeyle cennet elbisesi giymekten mahrum kalacakları belirtilir:

*Hulle tonlarıyla anda aybını setr eylemez
Mâsivâ pîrâheninden bunda uryân olmayan*

(Mürekkepçi Enverî, G. 190/3)

9. Meles gömlek

Melez şekli de bulunan meles kelimesinin kıyafetle bağlantılı olarak “gömleklik ipekli bez; ipek ve pamuk iplikle dokunmuş bez; ince, zarif kumaş” anlamları bulunmaktadır.⁵¹ Aşağıdaki beyitte sade bir sırma yelek ile ince *meles gömlek* giyinmiş bir sakî tasviri yapılmaktadır:

*Sâde bir sırma yelek ince meles pîrâhen
Giydi ol cilve-feşân sâki-i çeşm-i câdû* (Zihni-i Çermikî, G. 169/5)⁵²

10. Sabır gömleği

Soyut gömlek çeşitleri arasında en çok yer verilmiş olanlardan biri de *sabr u karar gömleği*, *tahammül gömleği* adları ile de anılan *sabır gömleği*dir. Şairler ve de âşıklar, dostları veya sevgililerinden sürekli bir şeyler bekler, beklemedikleri geciktikçe de *sabır ve tahammül gömlekleri* parça parça olur.⁵³ Âşık *sabır gömleğini* hasret eli ile çekiştirmekten yıpratır ve kaba bir kumaş hâline getirir.⁵⁴ Aşağıdaki örnekte şair, yine ay ışığının çürütücü etkisine değinerek, bir zamanlar sabrının çok olduğunu; ancak aşkın parlak ayının onu çürüttüğünü, tükettiğini, dolayısıyla da artık sabrının kalmadığını dile getirmektedir:

*Bir zamân pîrâhen-i sabrum 'aceb bisyâr idi
Şimdi oldı cümlesi fersûde-i meh-tâb-ı 'ışk* (Azmî-zâde Hâletî, G. 373/5)

⁴⁹ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 358.

⁵⁰ Menderes Coşkun, *Manzum-Mensur Hac Seyahatnameleri ve Nâbi'nin Tuhfetül-Haremeyn'i*, KB Yay., Ankara 2002, s. 290.

⁵¹ *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1977, IX, 3156.

⁵² *Zihni-i Çermikî Divanı, İnceleme-Metin*, haz. Nâle Hoşcan (Erdemir), Sakarya Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2005.

⁵³ Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, Ksd. 21/45.

⁵⁴ Hasan, *Pervâne Beg Mecmuası*, G. 51/4.

11. Visâl gömleği

Visâl gömleğinin müjdesinin bir yarım harfi bile, can ve gönül gözünü hastalığını iyileştiren, can ve gönül gözünü sonsuza kadar parlatan, açan olur:

İllet-zidâ-yı çeşm-i dil ü cân olur ebed
Bir nîm-harf-i müjde-i pîrâhen-i visâl (Nâmî, G. 77/6)⁵⁵

12. Zehirli gömlek

Eskiden, öldürülmek istenilen kişiye, idam mahkumlarına *zehirli gömlek* (*pîrâhen-i mesmûm*) giydirilmiş. Hatta meşhur Arap şairi İmreü'l-Kays'ın da *zehirli gömlek* giydirilerek öldürüldüğü rivayet edilmektedir.⁵⁶ *Gül gömleklili Yusuf'a* benzettiği sevgilisine seslenen Nedim, kendisinden ayrı kalması sebebiyle elbisesinin tıpkı zehirli bir gömlek gibi bedeninde yaralar açtığını, bir diğer ifadeyle ayrılığın kendisi için âdeta zehirli bir gömleğe dönüştüğünü belirtir:

Sensiz ey Yûsuf-ı gül-pîrehenim câme-i feth
Zahm urur cismime pîrâhen-i mesmûm gibi (Nedim, G. 151/3)⁵⁷

Bu gömlek çeşitlerinin yanı sıra metinlerde, birer soyut gömlek çeşidi olarak *ûmit gömleği*⁵⁸ ve *ismet (namus) gömleği*⁵⁹ kullanımlarına da yer verildiği görülmüştür.

13. Zırh gömlek, tılsımlı, şifalı gömlek

Zırh gömlek dendiğinde genelde iki türü akla gelmektedir. Biri belki de ilk akla gelen, metalden yapıma ve vücudun bir nevî dışına giyilen *zırh gömlek* ki bunlar savaşlarda bir tür maddî koruma aracıdır; ikincisi ise bir tür manevî koruma aracı olup bilhassa savaşlarda zırhın altına giyildikleri için *zırh gömleği* de denilen *tılsımlı veya şifalı gömlekler*dir. Osmanlı saray kültüründe önemli ve hayli gizemli bir yeri olan *tılsımlı gömleği* Orhan Şaik Gökyay, “Kişiyi hastalıklara, düşmandan gelecek tehlikelere, türlü kötülüklerle karşı koruduğuna, hastalara şifa verdiğine inanılan, okunmuş, birtakım dualarla, efsunlarla zırhlanmış ya da üzerine etkili âyetler, dualar,

⁵⁵ *Ahmet Nâmî Divanı ve İncelemesi*, haz. Ahmet Yenikale, İstanbul Üniversitesi (Doktora Tezi), İstanbul 2002.

⁵⁶ Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 444.

⁵⁷ *Nedim Divanı*, haz. Muhsin Macit, Akçağ Yay., Ankara 1997.

⁵⁸ Ahmet Nâmî, G. 62/4.

⁵⁹ Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1038.

tılsım vb. benzerleri yazılmış olan bir gömlektir...” şeklinde tanımlamaktadır.⁶⁰

Kütahyalı Rahîmî'ye ait “zırh” redifli bir gazelde, vücudun dışına giyilen böyle bir gömleğin vasıfları dile getirilir. *Zırh gömleğin*, gizli bir hazine olan sevgilinin tenini sarması merakı mucip olur. Aya benzeyen sevgiliyi hâle gibi sarması, siperin haset kılıcıyla yaralanmasına yol açar.⁶¹ Gömleğin, giyen kişinin üstüne titremesi, zırhın kıskançlıktan yakasını yırtmasına sebep olur:

Gördi pîrâhenüni titreyüp üstüme düşer
Çâk çâk idi bu gayretle giribâni zırh (Kütahyalı Rahîmî, G.293/4)

II. Gömlekle İlgili Benzetme, Münasebet, Tasavvur, Tahayyül vb. Kullanımlar

Klâsik şiirde en çok sözü edilen giysilerden biri olan gömlek, bazı beyitlerde kırmızı renginden dolayı çiçekler, özellikle de gül ve lâle ile birlikte düşünülür. Siyah rengi dolayısıyla menekşeye, nergise, geceye benzetilir. Yusuf'un gömleğinin Yakup'un görmeyen gözlerini açması gibi sevgiliyi gömlekle görmek de âşığın gözünü açar. Sevgilinin Yusuf gibi güzel olduğu düşüncesi, şairin gözünde sevgilinin bir “*Yusuf-ı gül-pîrehan*” olarak düşünülmesine sebep olur. Gömlek çâk edilmesi, yırtılması ile de söz konusu edilir ve bazı beyitlerde Züleyhâ'nın, Yusuf'un gömleğini arkadan yırtması olayına telmihte bulunulur. Önünün iki parçalı oluşu dolayısıyla iki parçalı kapı ile arasında ilişki kurulan gömlek, sevgilinin aya benzeyen bedenini sarması itibarıyla da buluta benzetilir.⁶²

Âşığın bedenindeki yaralar ve onlara konulan pamuklar ile kendi teni, bedeni gömlek olarak düşünülür. Sevgilinin bakış okları ve kılıcı sebebiyle âşığın vücudunu saran kan da, kırmızı bir gömlek olarak tasavvur edilir. Gömlek aynı zamanda kefen benzetilir. Âşıklar, sevgililerin bakış kılıçları ile şehit olunca, *kanlı gömlekleri* onlar için lâle benzeri birer kanlı kefen olur. Gömlek ayrıca, sevgiliyi sıkı sıkıya sarması ve vücuda

⁶⁰ Orhan Şaik Gökyay, “Tılsımlı Gömlekler”, *Kim Etti Sana Bu Kârı Teklif (Seçme Makaleler 2)*, İletişim Yay., İstanbul 1997, s. 369; Tılsımlı gömleklerle ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayındaki Şifalı Gömlekler*, Karizma Yay., İstanbul 2006.

⁶¹ Kütahyalı Rahîmî, G. 293/1, 293/2.

⁶² Harun Tolasa, *a.g.e.*, s. 492; Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, s. 177; Nihat Öztoprak, *a.g.m.*, s. 17.

temas etmesi bakımından onunla vuslatta olduğu düşünülen, bu sebeple imrenilen, gıpta edilen, hatta kıskanılan ve sitem edilen bir unsurdur.⁶³

Gömlek, daha pek çok şekilde ve bir kısım örnekleri aşağıda verildiği üzere çeşitli tasavvur ve tahayyüllere konu olmuş, böylece klâsik Türk şiirinde gömlekle ilgili hayli zengin bir malzeme oluşmuştur.

1. Âşık, aşk ehli, tecrid ehli, aşk abdalı

Klâsik Türk şiirinin baş aktörlerinden biri olan âşık, gömlekle ilgili tüm kullanımlarda bir şekilde yer alan temel unsurlardan biridir. Âşık kimi zaman gam ve kederden, kimi zaman kıskançlık ve hasetten, kimi zaman da sevinç ve neşeden olmak üzere çok çeşitli sebeplerle gömleğini veya yakasını yırtar. Aşağıdaki dizelerde, hâlinin kararsızlığını anlatan şair, bazen de gonca gibi gömleğini çâk ettiğini dile getirir:

Geh olam gül gibi handân u hurrem
Geh aldı gönlümü bülbülleyin gam
Geh üdüm gonce bigi pîrehan çâk
Gehî 'ar'arleyin oldum tarabnâk (Cemâlî, b. 553, 554)⁶⁴

Âşığın gömlekle olan irtibatı sadece çâk etmekle sınırlı değildir. *Gül gömlekleli sevgiliden*, ortada pek mâkul bir sebep yokken ayrılması da, gönül bülbülü olan âşık için çekilmesi gereken bir ceza olarak görülür.⁶⁵

Pek çok sûfi geç dese de âşık için meydan, şaraptan, sevgiliden ve *gül gömlekleli sakîden* geçmek mümkün değildir.⁶⁶ Sevgiliden geçmek bir yana âşık, aksine sürekli onunla olmak ister ve biraz da ileri giderek sevgiliye gömleği olmayı, koynuna girmeyi teklif eder:

Öpsem semen-i sîneni pîrâhenün olsam
Ey serv-i revân koynuna girsem seniün olsam
 (Yenişehirli Avnî, G. 271/1)

Yakup'a benzetildiğinde sevgilisi de Yusuf misali bir güzel olarak tasavvur edilen âşık, sevgilisinden gömleğini göndermesini ister.⁶⁷ Sevgilisi-

⁶³ Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, s. 177; Harun Tolasa, *a.g.e.*, s. 492; Nahid Aybet, *a.g.e.*, s. 169, 171, 178; İskender Pala, *a.g.e.*, s. 442.

⁶⁴ *Cemâlî, Hüma vü Hümayûn (Gülşen-i Uşşâk)*, haz. Osman Horata, Hacettepe Üniversitesi (Doktora Tezi), Ankara 1990.

⁶⁵ Nevres-i Kadîm, *Terkîb-i Bend 2/3-2*.

⁶⁶ Mürekkepçi Enverî, G. 25/5.

⁶⁷ *Karamanlı Aynî ve Divanı*, haz. Ahmet Mermer, Akçağ Yay., Ankara 1997, G. 76/3.

nin kendisine yaptıklarını gözleriyle görmesi için, gelip gömleğinin düğmelerini açmasını, sînesini yoklamasını ve bakış kılıcının açtığı yaraları kendi gözleriyle görmesini de isteyen âşığın sevgiliden istekleri bunlarla sınırlı kalmaz.⁶⁸ Şâyet *gül gömlekle sevgili* hiçbir isteğini yerine getirmez de âşık, sevgilinin yanağının hasretiyle can verecek olur ise bu durumda, lâleye benzer kanlı bir kefenin hazırlanması şeklinde son bir isteği daha olur:

Cân virürsem hasret-i haddünle ey gül-pîrehen

İdesin ben mübtelâya lâleveş hûnün kefen (Kütahyalı Rahîmî, G. 249/1)

a ş k e h l i

Klâsik şiirin şahıs kadrosu içinde aynı zamanda bir âşık tipi olan ve Hak âşığı, Hak ehli, tecrid ehli, melâmet ehli, rind, aşk pîri, aşk sultanı, aşk uryanı, aşk sarhoşu, aşk abdalı, ârif, fakr ehli vb. adlarla anılan, kısaca aşk ehli denilen kişiler de önemli bir yer tutmaktadır. Bunların gömlekle olan münasebetleri, daha ziyade gömleğin dünyaya ait bir unsur, bir süs sayılması ve bu süsten kurtulmanın, hatta ona hiç ihtiyaç duymamanın gerekliliği üzerine kurulmuştur. *Dünya gömleğine* ihtiyaç duymayan aşk ehli için giyilebilecek yegâne gömlek *aşk gömleği*dir. Bu gömleği giyen, onunla örtünenler taç ve kaftana asla ihtiyaç duymazlar.⁶⁹ Ancak böylesi bir gömleği giyebilmek için öncelikle *dünya gömleğinin* çıkartılması gerekir; zîrâ bu gömlekten kurtulmadan *aşk gömleğinin* giyilmesi imkânsızdır. Fakat, böylesi bir gömlekten kurtulmak pek de kolay değildir. Bu nedenle gerekirse parçalanacak,⁷⁰ bu da yeterli olmazsa kırmızı yâkut renkli kabâlar hâline getirilecek, bir nevi yakılacaktır.⁷¹

Aşk ehline göre, Mecnûn gibi aşk uryanı olup tıpkı bela meydanının gerçek şehidinin kefenden geçtiği gibi gömlekten geçilmelidir⁷². Yine aşk ehline göre, feragat ülkesinde hükümdar olmanın birinci şartı, dünya taccını terk edip kaftan ve *gömlekten geçmektir*. Hatta aşk ehli, yalnız gömlekten değil, onun düşüncesinden bile geçmelidir.⁷³ Ayrıca tecrid ehlinin

⁶⁸ Nedim, G. 77/2.

⁶⁹ *Seyyid Vesîm Divanı*, haz. Muhsin Kalkışım, Trabzon 2004, G. 191/8.

⁷⁰ *Hayretî, Divan*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1981, G. 137/3.

⁷¹ Behiştî, G. 431/3.

⁷² *Hayâlî Divanı*, haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay., Ankara 1992, G. 2/1.

⁷³ Ahmet Nâmî, G. 19/3.

önemli vasıfları arasında, fenâ mülkünü vatan edinmenin, kaftan ve gömleği kabul etmemenin ve onlara asla ihtiyaç duymamanın bulunduğu dikkate alınmalıdır:⁷⁴

Tâ cünûn rahtın geyip tuttum fenâ mülkün veten
Ehl-i tecrîdim kabûl etmen kabâ vü pîrehen (Fuzûlî, Tah. II/1, 2)⁷⁵

Aşk abdalı için gömlekten tamamen geçmek de yeterli değildir; zîrâ bu kez de tenleri onlar için birer gömlek olur ve taşınması zor birer yüke dönüşür.⁷⁶ Ancak pes etmek asla söz konusu değildir. Aşk ehline göre, erlik edilip abdal misali aşk üryanı olunmalı, gül misali soyunup beden kaydından, bu *köhne gömlekten* de geçilmelidir; aksi takdirde gömlek, gün gelir cânâna kavuşmaya engel olur.⁷⁷

2. Ateş, ateşten gömlek, gömlek yakmak, duman, âh

Ateş-gömlek münasebeti ya da *ateşten gömlek* deyimini çerçevesinde gömleğin ateşe benzetilmesi, daha ziyade âşığın sevgili sebebiyle edindiği gam ateşi ekseninde gerçekleşir. Âşık, sevgilinin gam ateşini sînesinde öyle artırır, öyle tutuşturur ki sonunda gömleği de tümüyle ateş hâline gelir.⁷⁸ Aşk çok derûnî olan âşık, sevgilisinin aşk ateşini kendisine gömlek edinir.⁷⁹ Sînesindeki yaraları sevgiliye gösterme küstahlığında bulunan âşık, çok geçmeden bu yaptığının büyük bir ayıp olduğunu anlar, öyle utanır ve utancından öylesine ateşler basar ki bu hâli ona ateşten bir gömlek olur:

Yâre güstâhâne dil 'arz itdi dâg-i sîneyi
Âteşin pîrâhen oldı germî-i haclet bâña

(Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmi, G. 1/3)

Şeyh Galib, bir beytinde gömleğinin tamamen ateşle dolduğunu ve âdeta bir semendere döndüğünü dile getirir.⁸⁰ İpliği ve dokuması tamamen

⁷⁴ *Yakînî Divanı, Tenkîlî Metin-Tetkik-Dizin*, haz. Ömer Zülfe, Marmara Üniversitesi (Doktora Tezi), İstanbul 2004, G. 23/ 6; *Tuhfe-i Kusûrî*, haz. Kudret Altun, Kayseri 2002, T5b, II/4.

⁷⁵ *Fuzûlî Divanı*, haz. Kenan Akyüz vd., Akçağ Yay., Ankara 1990.

⁷⁶ Hayretî, G. 286/1.

⁷⁷ *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divanı*, haz. Kudret Altun, Özlem Kitabevi, Niğde 1999, G. 57/3; Mürekkepçi Enverî, G. 25/1.

⁷⁸ Gelibolulu Mustafa Âlî, G. 556/3.

⁷⁹ Kadı Burhaneddin, *Divan*, haz. Muharrem Ergin, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980, G 1300/2.

⁸⁰ Şeyh Gâlib, Tah. 5.

ateşten oluşan köhne bir gömleğe benzeyen aşk elbisesini de ancak, teni kıvılcımlar saçan, baştan ayağa ateş olmuş âşıklar giyebilir.⁸¹ Sürekli yanıp yakılmasına, şikâyet etmesine yol açan ayrılık günleri, âşık için tam bir *ateşten gömlektir*.⁸² Bu sebeple âşık, kıyamet güneşine benzettiği sevgilisinden mahşerde dahi ayrı kalmayı istemez, üstelik dünyada ateşe döndürdüğü gömleğine orada da ateş düşürecek olsa bile.⁸³

g ö m l e k y a k m a k

*Dilerem cân oynayup ‘ışkunda cânâ ten yakam
Raksa girem germ olup meclisde pîrâhen yakam* (Hayretî, G. 275/1)

Hayretî bu beytinde mecliste raksetmeğe başlamaktan ve dansın sonunda *gömlek yakmaktan* bahsetmektedir. Ahmet Talât Onay’ın kaydettiğine göre, “*pîrâhen sûhten*” de denilen bu uygulamanın bir Acem âdeti olması ihtimali bulunmakta ve şarih Sûdî, Hâfız şerhinde dargın iki dostun barışmaları hâlinde, barışmaya ilk karar verenin gömleğini çıkarıp barışma anısına yaktığını bildirerek böyle bir uygulamaya işaret etmektedir. Ziya Şükûn’un verdiği bilgiye göre ise “*hırka sûhten*” de denilen bu uygulama ile dargın kimselerin arasındaki soğukluğun sıcaklığa dönüşeceğine inanılmıştır.⁸⁴ Taradığımız metinlerde, gömleğin bu amaçla yakıldığına dair bir örnek bulunmamakla birlikte bilhassa içki ve eğlence meclislerinde şevk ve zevk sebebiyle âşık, gül, veya pervâne tarafından gömlek yakıldığına ilişkin birçok örnek bulunmaktadır. Yine Hayretî’ye ait aşağıdaki beyitte böyle bir uygulamaya değinilir ve pervânenin mey meclisinden şevkle kendisinden geçip gömleğini yakar gibi kanadını yakışı dile getirilir:

*Yandurur pervâne par par şem’e per pervâ yimez
Germ olup mey meclisinde sanki pîrâhen yakar* (Hayretî, G. 64/3)

d u m a n , â h

*Çarh dūd-ı pür-şerârundan ki pîrâhen geyer
Sanki Dâvūdî zırhdur am Rûyîn-ten geyer*
(Gelibolulu Mustafa Âlî, G. 109/1)

⁸¹ *Vecdî ve Divançesi*, haz. Ahmet Mermer, MEB Yay., Ankara 2002, G. 11/1.

⁸² *Âsaf, Damad Mahmud Celâleddin Paşa, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Transkripsiyonlu Metni*, haz. Ömür Ceylân, Trakya Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Edirne 1994, Rubâi 38.

⁸³ Yenişehirli Avnî, G. 226/6.

⁸⁴ Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 176; Ziya Şükûn, *a.g.e.*, s. 521.

Klâsik şiirde âşğın aşk ateşiyle gönlünden çıkan bir duman, bir acı ünlemi olarak düşünölen âh, âşğın şikâyetlerinin bir nişânesi olup aynı zamanda aşkının şiddetini ve derecesini gösterir.⁸⁵ Yukarıdaki beyitte âşık öyle bir âh etmiştir ki felek, âşğın kıvılcımlarla dolu bu âhından âdetâ üzerinde kırmızı desenler bulunan siyah bir gömlek giyinmiş ve bu hâliyle Davudî zırh giyinmiş meşhur Acem kahramanlarından Rûyînten'e benzetmiştir. Bu benzetme ile aynı zamanda Hz. Davud'un usta bir demirci olması ve çok iyi zırh yapmasına da telmihte bulunulmuştur.

Behiştî, yükselen gönöl dumanının kendisi için bir gömlek olduğunu ve böylece baş ve ayağının aksine bedeninin açıkta kalmaktan kurtulduğunu dile getirirken,⁸⁶ Üsküplü İshak Çelebi, gönlünün aşk şahının evi, teninin o evin yanmakta olan ocağı, üstündeki gömleğin de o ocağın tüten dumanı olduğunu ifade ederek orijinal bir hayâle yer verir.⁸⁷

3. Ay, ay ışığı, mehtâp, hâle, güneş, gün, sabah

Bir ışık kaynağı olan ay, klâsik şiirde başta biçim ve renk olmak üzere çeşitli özellikleriyle ele alınmış, genellikle sevgilinin yüzü, yanağı ve sînesi için kendisine benzetilen olmuştur. Beyitlerde ay ile gömlek münasebetinin genellikle ay ışığının keten bezini çürütme etkisi çerçevesinde ele alındığı görölmektedir. Keten kelimesi, "kettân da denilen bitkinin sapından çıkarılan lif ipliğı ve bundan elde edilen çeşitli kumaşlar" anlamına gelmektedir. Doğası kuru ve soğuk olduğundan teri ve nemi çekici özelliğindedir. Kışın yenisini, yazın ise yıkanmışını giymek bedeni rahatlatır. Eskilerin yaklaşımına göre, mehtabın otları ve keteni çürütücü etkisi bulunmaktadır. Mehtaplı bir gecede dışarıda bırakılan *keten gömlek* vb. giysilerin renkleri parlar, kumaşın üzerindeki lekeler gider, elyafı incelmış. Bundan hareketle kumaş boyacıları, boyayacakları ketenleri beyazlatmak için yıkayıp çimen üzerine serer ve ay ışığı altında bir gece bekletir, böylece kumaşın renginin beyazlamasını temin ederlermiş. Bu işlemin çokça tekrarı hâlinde ise ay ışığı zamanla kumaşın dokusuna etki eder ve çürümesine yol açarmış.⁸⁸

⁸⁵ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 23.

⁸⁶ Behiştî, Muh. 8/1, 2.

⁸⁷ *Üsküplü İshak Çelebi Divanı*, haz. Mehmet Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, İstanbul 1990, G. 190/1.

⁸⁸ Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 251-253; Orhan Şaik Gökyay, "Divan Edebiyatı Kimin?", *a.g.e.*, s. 321.

Ay, mehtap ve keten münasebeti, klâsik şiirin önemli konularından birini oluşturmuş ve pek çok beyitte işlenmiştir. Âşık, sevgilinin aya benzeyen sînesini uzaktan görse bile gönlü mahvolur; zîrâ ay ışığı ketene uzaktan bile etki eder.⁸⁹ Bir beyitte âşık, ay yüzlü sevgilisinin kavuşma kucağına çıplak bir şekilde gelmesi hâlinde ayrılık ketenini, o mehtap benzeri sevgilisinin omuzuna gömlek olarak bırakacağını dile getirir. O böyle yapmakla, şikâyetçi olduğu *ayrılık gömleğini* mehtaba tutup çürüterek ondan kurtulacak, dolayısıyla vuslat gerçekleşebilecektir.⁹⁰ Sevgilin yüzünün güneşe, yanığının da aya benzetildiği aşağıdaki beytinde Nevres-i Kadîm, ayın yanında güneşten de yakınır ve güneşin gözünü, ayın da gömleğini mahvetmek suretiyle kendisinde sevinecek hâl bırakmadıklarını dile getirir:

*Biri çeşmim biri fersûde ider pîrehenim
Koymadılar bende esbâb-ı tarab hurşid ü mâh*

(Nevres-i Kadîm, Ksd. 26/42)

Sevgiliye kavuşma hususunda son derece arzulu ve gözü kara olan âşıkların, *keten gömlek* misali mahşere dek çürümüş bir hâlde kalacak olsalar dahi bunu dert etmedikleri, bir geceliğine olsa bile sevgilinin ay ışığına benzeyen sînesini gömlek misali sarmak istedikleri görülür.⁹¹ Nabî aşağıdaki beytinde, “Tek o gümüş tenli ay benzeri sevgiliye gömlek olsaydım da mehtap karşısındaki *keten (gömlek)* gibi çürüyeceksem çürüseydim” diyerek hayıflanır:

*Kettân gibi fersûde olursam da olaydım
Tek ol meh-i sîmîn-tene pîrâhen olaydım* (Nâbî, G. 526/4)⁹²

Hâzık da bir beytinde, ay ışığının keteni çürütmesini bir tür yakması şeklinde düşünür ve aya benzeyen sevgilinin gümüş tenine giydiği *keten gömleğinin* nasıl olup da yanmadığına şaşırdığını ve bunun hârikulâde bir durum olduğunu ifade eder.⁹³ Mezâki'nin Sultan Murad'ın kasrı için yazdığı ve hâlenin gömleğe benzetildiği tarih manzumesinde ise “*ayın emniyet*

⁸⁹ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 57.

⁹⁰ *Hâzık Mehmed Efendi'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, haz. Hüseyin Güfta, Atatürk Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1992, G. 183/4.

⁹¹ *Vahyî Divanı ve İncelemesi*, haz. Hakan Taş, İstanbul Üniversitesi (Doktora Tezi), İstanbul 2004, G. 240/7.

⁹² *Nâbî Divanı I-II*, haz. Ali Fuat Bilkan, MEB Yay., İstanbul 1997.

⁹³ Hâzık, G. 177/4.

dolu gömleği” ifadesine yer verilerek ay-gömlek münasebetinin farklı ve olumlu bir yönüne işaret edilir.⁹⁴

g ü n e ş , g ü n , s a b a h

Güneş, sabah ve gömlek münasebetine, güneşin sevgilinin aşkı sebebiyle gömleğini çâk etmesi, doğuşu ve sabahın oluşu çerçevesinde yer verilir. Güneş, sevgiliye olan aşkı sebebiyle her sabah gül gibi gömleğini çâk eder.⁹⁵ Fuzûlî, aşağıdaki beytinde kendisine seslenir ve “Ey Fuzûlî, sabah gibi aşk ve şevk içinde gömleğini öyle parçala ki kimse onun yakasını eteğinden ayırt edemesin” der:

Subh-veş çâk et Fuzûlî pîrehan aşk içre kim
Bilmeye kimse giribânından anuñ dâmenin (Fuzûlî, G. 221/5)

Sabahleyin güneş ufkun yakasından doğar, ışıkları eteğe kadar iner ve her tarafı kaplar. Güneşin yakası şarttır; dolayısıyla ışık da şarktan garba, bir uçtan diğer uca kadar yayılır. Şair de gömleğini, yakası ile eteği birbirinden ayırt edilemeyecek derecede, tıpkı sabahın olmasıyla güneş ışınlarının her yanı kaplayışı gibi bir uçtan bir uca yırtmayı arzu etmektedir.⁹⁶

4. Can, ruh, cisim, beden, ten

Can veya ruh ile gömlek münasebetinde, sevgilinin teninin son derece latif oluşunun, âdeta ruh gibi tasavvur edilmesinin payı vardır. Teni, cismi ruh olarak kabul edilen sevgilinin gömleği de o ruhu saran, varlığını belli eden ve görünür kılan bir kalıp olarak düşünülür. Azmî-zâde Hâletî’nin aşağıdaki beytinde böyle bir yaklaşıma yer verilir:

Ol şüh ki başdan ayaga rûh-ı revândur
Pîrâheni gûyâ ki anuñ kâlb-ı cândur (Azmî-zâde Hâletî, G. 295/1)

Benzer yaklaşım çerçevesinde Neylî ve Mesîhî, bedensiz can, ruh görmek isteyen, âdeta serâpâ ruh olan o sevgiliye gömleksiz iken bir bak-sın demekte⁹⁷; Nâşid de gümüş tenli sevgiliyi gömleksiz görmesiyle, aslında halli zor bir mesele olan ruhun mahiyeti probleminin kendisi için

⁹⁴ *Mezâkî, hayatı, edebî kişiliği ve Divanının tenkidli metni*, haz. Ahmet Mermer, AKM Yay., Ankara 1991, Tar. 6/17.

⁹⁵ *Ahmedî Divanı ve Dil Hususiyetleri: Gramer, Sentaks, Sözlük*, haz. Yaşar Akdoğan, İstanbul Üniversitesi (Doktora Tezi), İstanbul 1979, G. 515/6.

⁹⁶ Ali Nihat Tarlan, *a.g.e.*, s. 546-547.

⁹⁷ *Ahmed Neylî Divanı*, haz. Atabey Kılıç, Ege Üniversitesi (Doktora Tezi), İzmir 1994, G. 72/1; *Mesîhî Divanı*, haz. Mine Mengi, AKM Yay., Ankara 1995, G. 98/2.

çözöldüğünü dile getirmektedir. Zîrâ ruh denen şeyi, sevgilinin gömleksiz hâline bakmak suretiyle ayan beyan karşısında görmüş ve bu konuda artık herhangi bir tereddüdü kalmamıştır.⁹⁸ Şayet bu konuda tereddüdü olan ve rûh-ı mücessemın nasıl bir şey olduğunu görmek isteyen varsa, sevgilinin gömleğinin yırtığından yahut aralığından görünen bedenine bakması yeterli dir:

*Ger dilersen nic'olur rûh-ı mücessem göresin
Cismine eyle nazar pîrehe ni çâkinden*

(Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, G. 157/2)

Sevgilinin cisminin ruha benzetildiği Nehcî'ye ait bir beyitte ise ruhun her türlü zarardan emin bulunduğu, dolayısıyla gömlek gibi maddi bir unsurdan sevgilinin neden ıstırap duyduğunun anlaşılamadığı dile getirilir.⁹⁹

cisim, beden, ten

Cisim-gömlek münasebetinde ağırlıklı olarak dile getirilen husus, kimi âşıkların kendilerinden geçmek suretiyle gömleği değil cisimlerini çâk etmeleri,¹⁰⁰ hatta bunu âşıklar arasında bir üstünlük kıstası olarak görmeleridir. Osman Nevres, aşağıdaki beytinde âşıkların pîri olarak bilinen, bu vadi de ilk akla gelen isim olan Mecnun'un, aşkı uğrun da en fazla gömleğini parçalayan olduğunu oysa marifetin, gömlek değil sîne parçalamak olduğunu, kendisinin sînesini parçalamak suretiyle bu konuda Mecnun'u geride bıraktığını ifade eder:

Pîrehe n çâk eyledi Mecnûn ben etdim sîne çâk

Kanda çâk-i sîne Nevres kanda çâk-i pîrehe n (Osman Nevres, G. 242/6)

5. Gonca, gül, lâle, nergis, semen (yâsemen)

Gonca, klâsik şiirde genellikle sevgilinin ağzı için kendisine benzeten olarak kullanılır. Açılmamışlık özelliği vurgulanan goncanın gülmesi açılması anlamına gelir. Açılması aynı zamanda, sînesini, gömleğini yırtması şeklinde değerlendirilir ve gömlekle ilgili çeşitli tasavvurlarda kulla-

⁹⁸ *Divan-ı Nâşid: İnceleme-Tenküli Metin*, haz. Lütfi Alıcı, İnönü Üniversitesi (Doktora Tezi), Malatya 1998, G. 1/10.

⁹⁹ *XVII.yy. Divan şairi Nehcî: Hayatı, Eseri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenküli Metni*, haz. Neslihan Koç-İlknur, Gazi Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2003, G. 39/2.

¹⁰⁰ Azmî-zâde Hâletî, G. 40/2.

nılır.¹⁰¹ Bu çerçevede beyitlerde, rüzgârın bahçede goncayı gömlekten çıkardığından, açılıp gül olduğundan dolayısıyla da bahçelerin gül ve nesterenle dolduğundan;¹⁰² murad goncasının cefâ dikenine sabretmek suretiyle zevk ve safâ elbisesini *gülden gömlek* hâline getirdiğinden;¹⁰³ goncanın yeni gelininin gömleğinin kırmızı vâlâdan yapılmak suretiyle süslediğinden¹⁰⁴ ve *goncanın gömleğini* bâdeden men etmesi gerektiğinden¹⁰⁵ söz edilir. Gonca yaprağının gömleğe benzetildiği aşağıdaki beyitte ise sevgilinin gömlek içinde gizlenmiş gibi duran nazik bedeni ile gonca perdesi altında gizlenen taze gül arasında ilgi kurulduğu görülür:

*Pîrehen içre ki nâzûk bedenün oldı nihân
Perde-i goncada güyâ gül-i ter pinhândur*

(Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, G. 48/6)

g ü l

Gül, klâsik şiirde en çok sözü edilen çiçektir. Rengi, kokusu, narin ve lâtif oluşu gibi pek çok özelliğinden dolayı ve hemen her vesileyle şairler bu güzel çiçeği anmışlardır. Gül-gömlek münasebetine ise ağırlıklı olarak renk ve koku itibarıyla yer verilmiş, bunun yanında gömleğin yapıldığı kumaşın da tıpkı gül yaprağı gibi ince ve narin olduğu vurgulanmıştır. Beyitlerde ayrıca, saba rüzgârının sevgilinin haberini gül bahçesine iletmesiyle gül Yusufu'nun hasretle gömleğini parçaladığı¹⁰⁶; gülün Yusuf'a, yaprağının *Yusufun kanlı gömleğine*, bülbülün de bu durum karşısında ağlayan inleyen Yakup'a benzetildiği;¹⁰⁷ *güllerin gömleğini* hoş kokulu kılmak için şebnemin gül suyu, parlak goncanın da gülabdan olduğu ifade

¹⁰¹ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁰² Cemâlî, b. 964; Gül-i nesrin de denilen nesteren, sarmaşık gülü, yediveren gülü, katmerli gül vb. gibi isimlerle adlandırılan, hem beyaz hem de kırmızı renkte olabilen bir çeşit yabanî güldür ve eski şiirimizde daha ziyade nesteren veya nesrin adıyla kullanılmıştır (Tahir Üzgör, *Gül Redifli Şiirler ve Fuzûlî'nin Gül Kasidesi Üzerine Bir İnceleme* [yayımlanmamış inceleme], s. 3-4).

¹⁰³ *Neccar-zâde Rızâ Divanı*, haz. Mehmet Özdemir, Afyon Kocatepe Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Afyon 1999, G. 69/4.

¹⁰⁴ Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, Ksd.10/13.

¹⁰⁵ Behiştî, G. 242/3.

¹⁰⁶ *Karamanlı Nizâmî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı*, haz. Halûk İpekten, Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara 1974, G. 120/3.

¹⁰⁷ *Gelibolulu Sun'î Divanı ve Tahlihi*, haz. Halil İbrahim Yakar, İstanbul Üniversitesi (Doktora Tezi), İstanbul 2002, G. 189/3.

edilmiştir.¹⁰⁸ Nefî'ye ait aşağıdaki beyitte ise, gülün bahar meclisinin âyin ve erkânını bir bir sıraladığı ve bu çerçevede perde altından çıkıp yine yakasını açtığı, yasemenin de ortama uymakta gecikmeyerek elbisesiz ve gömleksiz bir hâlde serve sarıldığı dile getirilir. Beyitte ayrıca bir zamanlar servilere gül, yâsemen vb. çiçeklerin aşılınıp sardırıldığı âdetine de işaret edilmektedir:

*Ne câme var ne pîrehan serve sarılmış yâsemen
Gül taşra düşmüş perdeden açmış giribânın yine* (Nefî, G. 103/3)¹⁰⁹

l â l e

Lâle, bilhassa kırmızı renginden dolayı çeşitli kumaşlara, kanlı kefeneye, gömlek vb. elbiselere benzetilmiş,¹¹⁰ lâle-gömlek münasebetine ise daha ziyade, lâlenin kanlı bir gömlek giydiği ve yakasını parçalamış olduğu tasavvuru yol açmıştır. *Gül renkli gömlek* giyinen bir güzel olarak da düşünülen *lâlenin*¹¹¹ *gömleği* daima kanlıdır:

*Peyâm-ı hâl-i ruhundan belirmedi eserin
Ya kanlı gömleğin ey lâle ya kara haberin* (Semendireli Cinânî)

Eskiden birinin öldürüldüğüne yahut yaralanıp öldüğüne delil olmak üzere *kanlı gömleğini* getirmek âdetti. *Yusuf'un bir hayvan kanına batırılmış gömleğini* babası Yakup'a götürən kardeşleri, Yusuf'u bir kurdun yediğini söylemiş ve gömleğini delil olarak göstermişlerdi.¹¹² Yukarıdaki beyitte bu olaya telmihte bulunulur ve lâle, *kanlı gömlek* giymiş olarak tasavvur edilir.

Sevgilinin gül renkli yanağının gamıyla ölen âşık, aşk şehidi sayıldıklarından lâle onlar için kanlı kefen hazırlar.¹¹³ Tıpkı gül gibi, *lâlenin yurtlanmış gömleğini* göstermesi de bülbülün figana başlamasına yol açar.¹¹⁴ Aynı zamanda ciğeri kanlı, gömleği parça parça olmuş bir âşık olan lâle,¹¹⁵ güzellerin yanaklarının alımlılığından yanıp yakılmış, elbisesi de kendisi için ateşten bir gömlek olmuştur.¹¹⁶

¹⁰⁸ Şeyhülislâm Yahyâ, Ksd. 2/4.

¹⁰⁹ *Nefî Divanı*, haz. Metin Akkuş, Akçağ Yay., Ankara 1993.

¹¹⁰ Ahmet Kartal, *Klâsik Türk Şiirinde Lâle*, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 89.

¹¹¹ Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, Ksd. 11/1.

¹¹² Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 240.

¹¹³ Kütahyalı Rahîmî, Ksd. 2/47.

¹¹⁴ *Bâkî Divanı*, haz. Sabahattin Küçük, TDK Yay., Ankara 1994, Ksd. 7/12.

¹¹⁵ Yenipazarlı Vâlî, b. 717.

¹¹⁶ *Necâtî Beg Divanı*, haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yay., Ankara 1992, G. 254/4.

nergis

Klâsik Türk şiirinde nergis, göz şeklinde olması ve bünyesinde uyuşturucu özelliğinin bulunduğundan düşünülmesinden hareketle daha çok sevgilinin gözüyle ilgili benzetmelerde kullanılmıştır.¹¹⁷ Gömlekle ilgili kullanımlarda da ağırlıklı olarak göz benzerliğinin vurgulandığı, nergis ile Yakup peygamberin gözü arasında ilişki kurulduğu görülür. Yakup'un Yusuf'a olan hasretiyle ağlamaktan görmez olan gözleri, yine Yusuf'un gömleğini gözlerine sürmesiyle açılmış ve görür olmuştur. Bu olaya telmihte bulunulan beyitlerde gül Yusuf'a, nergis de Yakup'a benzetilmiş, nergisin açılması *gül Yusufu'nun gömleğinin* kokusuna bağlanmıştır.¹¹⁸

Nühket-i pîrehen-i Yûsuf-ı gülden açılır

Nüekim dîde-i Ya'kûb peyâamber nergis (Karamanlı Nizâmî, Ksd. 5/7)

semen (yasemen)

Beyitlerde daha çok semen şekline yer verildiğini gördüğümüz, beyaz renkli ve güzel kokulu bir çiçek olan yasemen, sevgilinin başta yüzü, yanağı ve saçı olmak üzere güzellik unsurları için kendisine benzetilen olur.¹¹⁹ Semen (yasemen)-gömlek münasebetine ise daha ziyade sevgilinin semene benzetilmesi, semen gibi *gönlekcek görülmesi*, *gönlekcek oyuna girmesi*, gömleğini safâdan çâk etmesi,¹²⁰ yaprağının gömleğe benzetilmesi¹²¹ ve sevgilinin gömleğinin yasemen kokusundan olması çerçevesinde yer verildiği görülmektedir.

Pek çok örnekte semenin gönlekcek oyuna girdiğine değinilir. Beyitlerden hareketle de, *gönlekcek girilen oyunun*, oyuna girenlerin kıyafetlerini çıkarıp üzerlerinde sadece gömleklerinin kaldığı bir oyun olduğu anlaşılmaktadır.¹²² Hayâlî'nin çıplak bir rakkası anlattığı aşağıdaki beytinde de bu tür bir oyuna işaret edilmektedir:

¹¹⁷ Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, s. 540.

¹¹⁸ Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 442.

¹¹⁹ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 568.

¹²⁰ Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, Ksd. 26-9.

¹²¹ Mürekkepçi Enveri, G. 218/1.

¹²² Onay'ın kaydettiğine göre, bir zamanlar Kâğıthâne âlemlerinde külhanbeyleri, biraz utanma duygusu olanların seyrinden kaçındıkları ve günümüzde halk arasında "aç aç!" olarak da adlandırılan türden oyunlar oynarlarmış. Bu oyunlardan "satar" adı verilen ve en rezilinde, birisi oyuna çıkar, etrafındakiler el vurarak "Dellâl!, Dellâl!, Yâ Dellâl!" der, bunun üzerine külhanbeyi ceketinden başlamak üzere sırasıyla yelek, gömlek, pantolon ve nihayet iç donunu çıkarır, orta yerde çırılçıplak kalırmış. Gerek gönlekcek oynanan, gerekse gömlek yakılan oyunlar da bu türden kopuk oyunları olmalıdır (Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 176).

*Gül ü lâyleyle zeyn olmuş cemenler
Oyuna girdi gönlekcek semenler*

(Hayâlî, Dîbâce-i eş'âr-ı gül-i sad-berg, b. 2)

Necâtî'nin aşağıdaki beytinde gül goncalarının hava almak, bahar kokusu koklamak için düğmelerini çözdüğü, göğüslerini açtığı bir ortamda, yasemen de raks için üzerindikileri çıkarıp sadece gömleğiyle kalmış bir dilber olarak tahayyül edilir:

Goncalar kesb-i hevâ etmege çözmüş tügmesin

Oynamağa bâğda gönlekcek olmuş yâsemen (Necâtî Beg, Ksd. 20/13)

6. H a m a m

Hamam-gömlek münasebetine genelde, gömleğin aşırı sıcak sebebiyle çıkarılması ya da sevgilinin gömleğini çıkarmasının, bulunduğu ortamın aşırı ısınmasına yol açması şeklindeki tasavvurlarla değinildiği görülmektedir. Azmî-zâde Hâletî, bir kasidesinde aşırı sıcaklar sebebiyle dünyanın hamama döndüğünü, bu nedenle halkın elbise ve gömleğini çıkardığını dile getirir.¹²³ Yahya Bey ise, hamama giren güzel ile hamamın sıcaklığı arasında ilişki kurar ve hamamın böylesine sıcak oluşunu, o gül yüzlü güzeli halvet bölümünde bir başına ve gömleksiz bir hâlde iken kucaklamasına bağlar:

Nice germ olmasun hammâm o gül yüzlü nigâr ile

Tekellüf çekmeyüp halvetde gönleksüz kocar am (Yahya Bey, G. 490/4)

7. K a b â

“Üstlük libâs, uzun entari, cübbe ve kaftan” anlamlarında olan kabâ, önceleri “savaşta zırh üzerine giyilen pamuklu elbise” anlamında kullanılmakta iken sonraları “astarsız uzun kumaş entari”ye denilmiş, hatta zamanla “ipekli kumaştan yapılan elbise” anlamında da kullanılmıştır. Kabâ, Fars dilinde “yırtık” anlamına da geldiğinden, kelimenin bu anlamından hareketle “önü açık kaftan” anlamında da kullanılmış ve önünün açık olmasından dolayı önü yukarıdan aşağıya dek yırtılan gömlek, cübbe veya câmeye de kabâ denmiştir.¹²⁴ Kabâ ayrıca “kaba, sert” vb. anlamına da geldiğinden bazı örneklerde kelime tevriyeli ve cinaslı bir şekilde kullanılmıştır.

¹²³ Azmî-zâde Hâletî, Ksd. 14/2.

¹²⁴ Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, s. 1047; Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 571; Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 223-224; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul 1971, II, 112; İskender Pala, *a.g.e.*, s. 297.

Kabâ-gömlek münasebetine daha çok sevgiliyi sarmaktan kaynaklanan kıskançlık, darılma vb. hâlleri, çâk edilmeleri, kabâ ve gömlek arasındaki üstünlük karşılaştırması, rekabet vb. açılardan değinilir. Sevgilinin tenine temas etme, onunla vuslata erme konusunda gömlek karşısındaki durumu ele alınan kabâ, kumaşı altın sırmadan dokunmuş olsa bile bu konuda gömlekle asla karşılaştırılmaz.¹²⁵ Sevgilinin ilk önce gömleği tarafından sarılması, âşık ve kabânın ortak derdidir. Hâl böyleyken ve sevgiliyi saranın gömlek olmasına rağmen, kabânın uzaktan kendisine darılmasına âşık bir anlam veremez.¹²⁶ Gömlek gibi, sevgiliyle sîne-be-sîne olamayan kabâ, bu duruma daha fazla tahammül edemez ve yakasını eteğine dek yırtar.¹²⁷ Âşık, sevgiliyi kabâsı üzerindeyken gördüğünde bile kötü olur, haklı olarak sadece gömleği ile görürse hâlinin nice olacağına dair endişeye kapılır.

8. Kan, kanlı gömlek, kandan gömlek

Kan ile gömlek arasındaki ilişki ağırlıklı olarak *kanlı gömlek* tasavvuruna dayanır. Kefenin de kanlı bir gömleğe benzetildiği klâsik Türk şiirinde, *kanlı gömlek* giyindiği düşünülen başlıca unsurlar arasında âşık, Yusuf, gül ve lâle bulunmaktadır.

Fuzûlî'nin aşağıdaki beytinde âşığın kandan bir gömlek giydiği görülür:

Andanam rüsvâ ki seyl-âb-i sirişkim çâk eder
Zahm-i tîğîn kanı giydirdikçe pirâhen baña (Fuzûlî, G. 11/3)

Âşığın sînesinde, teninde, sevgilinin bakış okları, kaş hançeri ve yan bakış kılıcı ile açılmış yaralardan akan kanın bütün vücudu örtmüş olarak tahayyül edilmesi, kandan bir gömlek giyildiği tasavvurunu doğurmuş; mütemâdiyen akan göz yaşlarının kanı yıkayıp, yer yer silmesi bu gömleğin yırtılması olarak değerlendirilmiştir. Bu ise âşık için asla kabullenilemeyecek ve onu âleme rüsvâ etmeye yetecek olumsuz bir durumdur; zîrâ âşık giydiği ve onun için övünç kaynağı olan bu *kanlı gömlekten* fazlasıyla hoşnuttur.¹²⁸

¹²⁵ *Edirneli Kâmî Divanı, İnceleme-Metin*, haz. Ali Yıldırım, Fırat Üniversitesi (Doktora Tezi), Elazığ 1995, G. 143/8.

¹²⁶ Münirî, *Pervâne Beg Mecmuası*, G. 4/73-1.

¹²⁷ *Figânî ve Divânçesi*, haz. Abdülkadir Karahan, İstanbul 1966, G.102/2.

¹²⁸ Ali Nihat Tarlan, *a.g.e.*, s. 35; Nahid Aybet, *a.g.e.*, s. 184.

Yenişehirli Avnî ise bir beytinde âşığın, sevgilinin kılıç yarasının aktıdığı kanlarla kaplı bedenine gömleğin yakışmayacağı, kandan oluşmuş bu nefis elbisenin kıymetini ancak çıplak bedeninin bileceğini dile getirir.¹²⁹ *Kanlı gömlek*, âşığın sevgiliyi iknâ etmesinde de önemli bir tanıktır. Sevgili uğrunda çektiği dertler yüzünden her an kanlı yaşlar akıtan, yaka parçalayan âşık, sevgiliye seslenir ve kendisine inanmaması hâlinde gelip kanlı gömleğinden sormasını ister:

*Yakalar çâk idüp derdünle kan ağıladuğum her dem
İnanmazsan tabibüm gel bu kanlu pîrehenden sor*

(Mürekkepçi Enverî, G. 49/2)

9. Kefen

Cenazenin yıkanıp kurulandıktan sonra gömülmek üzere sarıldığı bez olarak tanımlanan kefen, genellikle beyaz keten veya pamuklu bezden yapılır. Yensiz, yakasız, dikişsiz ve oyasız sade birkaç parça bezden ibaret olan kefenin boyun kısmından ayaklara kadar uzanan ve gömlek yerine de geçen parçasına kamîs adı verilir.¹³⁰

Kefen-gömlek münasebetine en çok âşık ekseninde yer verildiği görülür. Fakr u zarurettten ölmek üzere olan âşık için elbisesi tabut, gömleği de kefen olur.¹³¹ Âşık tükenmiş, âdeta ölmüş cismi için kefenden daha iyi bir gömlek olamayacağını düşünür.¹³² Sevgiliden ayrılık günü, âşık için mahşer günü gibidir. Mahşer gününde insanlar üryan bir hâlde buluncaklarından ve kefenleri dahi olmayacağından, sevgiliden ayrı olduğu zaman içinde âşığın da gömleğe ihtiyacı olmayacaktır.¹³³ Sevgiliden ayrılık aynı zamanda bir fenâ günüdür ve böyle bir günde âşık için en ideal kefen, *yâr gömleği*dir.¹³⁴ Sevgilinin lütfedip gömleğini âşık için kefen yapması, âşığın kabrinde güller açmasına sebep olacaktır.¹³⁵ Âşık, giydiği kabâ ve gömleğini sevgili uğrunda parçalamaması hâlinde kabâsının mezarı, gömleğinin ise kefeni olması ahdinde bulunur.¹³⁶ Âşığıdaki beyitte, âşığın gam

¹²⁹ Yenişehirli Avnî, G. 129/3.

¹³⁰ Mehmet Keskin, "Kefen", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara 2002, 25, 184-185.

¹³¹ Necâtî Beg, G. 156/5.

¹³² Üsküplü İshak Çelebi, G. 146/4.

¹³³ Revânî, Şüca, *Dîvan (Gazeller Bölümü)*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, OTAP, G. 448/1.

¹³⁴ Hayâlî, G. 311/27-3.

¹³⁵ Keçeci-zâde İzzet Molla, *Dîvan-ı Bahâr-ı Efkâr*, haz. Ömür Ceylân, Ozan Yılmaz, Kitap Sarayı, İstanbul 2005, G. 415/2.

¹³⁶ Fuzûlî, Tah. I/4, 5.

değil de aşk sebebiyle, yani vuslat anında ölmesi hâlinde, sevgilinin sînesinin mezarı, gömleğinin de kefeni olacağı belirtilir:

*Gam değil aşk-ı mahabbetle ölürsem zîrâ
Makberim sînen olupdur kefenim pîrehenün* (Hafîd, G 157/3)¹³⁷

Aşk ehli kimseler gibi diğer âşıklar da kendilerini aşk şehidi olarak görür ve normal bir kefene ihtiyaçları olmadığından, hatta kanlı kefenleriyle gömülmek istediklerinden dem vururlar. Bu meyanda âşğın yara bere içinde kalmış cismine gömlek gerekmediği gibi, aşk gamının kılıcıyla ölmüş kişiye de kefen gerekmez;¹³⁸ zîrâ o bir aşk şehididir.

10. Sevgili

Tıpkı âşık gibi sevgili de diğer tüm münasebetlerde olduğu gibi gömlekle ilgili kullanımların da çoğu kez merkezinde yer alır ve sevgili-gömlek münasebetine, genelde sevgilinin gömleğini giyinmesi, çıkarması, gömlekleli ya da gömleksiz oluşu ve gömleğinin çeşitli vasıfları ekseninde değinildiği görülür. Bir kısmına diğer ilgili maddelerde de değindiğimiz bu tahayyül ve tasavvurlar arasında sevgilinin teninin semen yaprağından, gömleğinin ise gülden olması; *göl renkli gömlek* giymesi, *göl gömlekleli goncaya* benzetilmesi,¹³⁹ bedeninin güle, gömleğinin de gül yaprağına benzetilmesi,¹⁴⁰ gömleğinin safa vermesi,¹⁴¹ gömleğinin kokusunun goncalara bile yaka yırtıracak etkide olması,¹⁴² güzelliğinin hayâlinin lâleyi sînesine dâğ vurmaya, güllü de gömleğini parçalamaya yöneltmesi,¹⁴³ *göl gömlekleli sevgilinin* temmuz sıcağı ile açılıp saçılması, gömleğinin yakası bir tarafta, eteğinin yırtmacı bir tarafta iyice dağıtmış bir hâlde bulunması,¹⁴⁴ gömleğinin yırtık veya aralık duran kısmından güneş benzeri sînesinin görünmesi,¹⁴⁵ gömleğinin yırtığından görülen gümüş sînesinin âşğın sabır yakasını yırtmasına yol açması,¹⁴⁶ önce kabâsını, ardından gömleğini çıkarması ve

¹³⁷ XVIII.yy. *Divan Şairi Hafîd: Hayatı, Eseri, Edebî Kişiliği ve Divan'ının Tenkitli Metni*, haz. Hacer Ünal, Gazi Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2003.

¹³⁸ Vecdî, G. 11/1.

¹³⁹ Azmî-zâde Hâletî, G. 96/3.

¹⁴⁰ Zâtî, G. 721/1.

¹⁴¹ Nefî, G. 111/2.

¹⁴² Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, G.13/2.

¹⁴³ Ahmedî, G. 524/8.

¹⁴⁴ Nedim, Ksd. 2/14.

¹⁴⁵ *Usûli Divanı*, haz. Mustafa İsen, Akçağ Yay., Ankara 1990, Ksd. 2/11.

¹⁴⁶ *Ebübekir Sâmi Paşa Divanı, Tenkitli Metin*, haz. Musa Tozlu, Sakarya Üniversitesi (Yüksek Lisans), Sakarya 2005, G. 73/2.

bu hâliyle nesteren gülüne benzemesi,¹⁴⁷ gömleksiz hâlinin rûha ve cana benzetilmesi, gül bahçesinde *gönlekcecik bulunması* ve yâsemen tarafından seyredilmesi,¹⁴⁸ gömleksiz sarılmak istenmesi, onun gömleğini çıkarmasının Yusuf'un zindandan çıkışına benzetilmesi, Yusuf gibi güzel olduğu tasavvurundan hareketle *gül gömleklî Yusuf* olarak düşünülmesi ve bulunduğu yeri Yusufistan'a döndürmesi,¹⁴⁹ hamamın sıcaklığının sevgilinin orada gömleksiz bulunuşuna bağlanması, gömleğinin sevgili üzerine titremesi,¹⁵⁰ gömleğinin sevgiliyi koynuna alması, onunla vuslatta olması, rakibin sevgili ile gömleksiz bir şekilde birlikte bulunması vb. sayılabilir.

Müreккеçî Enverî'nin aşağıdaki beytinde, baharın gelişiyile birlikte güzellerin yeşil kabâlarını, üstlüklerini çıkarıp üzerlerinde bir tek gömlekleri olduğu hâlde gezintiye çıktıklarına, arz-ı endâm ettiklerine değinilir:

*Kabâ-yı sebzen güller soyındı sîm-tenlerle
Bahâr eyyâmı geldi seyr iderler pûreherlerle*

(Müreккеçî Enverî, G. 214/1)

Bahar gelmiş ve güzeller yeşil elbiselerini çıkarmış, gümüş tenleri ve tüm alımlılıklarıyla açılıp saçılmış, üzerlerine başka bir şey alma gereği duymadan sadece gömlekleriyle dolaşmaya çıkmışlardır. Klâsik şiirde sıkça görülen elbise renklerinden biri de yeşildir. Makam ve mevsimlere göre değişen elbiselerin baharı hatırlatan yönü, yeşil renk üzerine yapılan teşbih ve tenasüplere dayanır. Bahar gençlik, tazelik, neşe ve umut demektir. Bütün bu özellikler, giydiği yeşil elbise sebebiyle sevgilinin vücuduna da yansır. Bahar mevsiminde bağ, bahçe ve bostanlar da sebz, yani yeşil giyinirler. Bu anlamda sevgilinin yeşil elbisesi, tabiatın tüm canlılığıyla onun üzerindeki yansımaları oluverir.¹⁵¹

11. Şem', pervâne, fanus, fanus örtüsü, fener, fener örtüsü

Şem' (mum), çerâğ (kandil), fanus ve fener bir zamanlar aydınlatmada kullanılan önemli araçlardandır. Gece keleşi de denilen ve mumun ayrılmaz bir parçası olan pervâne ise ışığın etrafında cazibeyle dönen ve hi-

¹⁴⁷ Hamîdî-zâde Celîlî, b. 774.

¹⁴⁸ Hayretî, Ksd. 16/13.

¹⁴⁹ Vahyî, G. 243/5.

¹⁵⁰ Nev'î, G. 507/1.

¹⁵¹ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, VI, 471, 476; Pervin Çapan, *a.g.m.*, s. 182.

kâyeye göre ışığın özüne âşık bir varlıktır.¹⁵² Eskiler ateşte belli bir cazibe olduğuna ve gece dolaşan hayvanların ışığın cazibesine tutulduklarına inanmışlardır. Bu yaklaşımdan hareketle şairler de, güzellikleriyle âşıklarını cezbeden fakat bir türlü vefa göstermeyen sevgililerini, pervâneleri cezbedip yakan muma, kendilerini de yanıp yakılan pervâneye benzetmişlerdir.¹⁵³

Şem‘, fanus ve fenerin gömlekle münasebeti genelde, âşığın gönlünün muma, cisminin, teninin fanusa veya fenere, gömleğinin ise bunların üzerine örtülen-geçirilen örtüye-kılıfa benzetilmesine dayanır.¹⁵⁴ Bununla birlikte hem âşığın, hem de sevgilinin bedenlerinin muma, gömleklerinin fanusa benzetildiği, ayrıca şem‘ ve pervânenin alegorik hikâyelerine telmih çerçevesinde gömlekle olan ilgilerine sıkça yer verildiği görülür.

Sevgilinin gömlekle görülmesi, fanus içindeki muma benzetilmesine yol açmış, bu benzetmede sevgilinin teninin mum gibi yakıcı olmasının ve ışık saçmasının da rolü olmuştur.¹⁵⁵ Sevgiliden ayrı kalan âşık, ayrılık günlerinde mum gibi yanmış, ateşler içinde kavru lan gönlü mum, teni mumun bulunduğu fanus, kanlı gömleği ise fanusun üzerine örtülen gül renkli bir örtü olarak tasavvur edilmiştir:

*Fırkatünde her gice dil şem‘dür fânûs ten
Kana Yunmuş gönlegüm üstinde gül-gün pîre hen*

(Tâci-zâde Ca‘fer Çelebi, G. 162/1)

Gömleğin fenere benzetildiği bir beyitte, âşığın tüm bedeni âni bir kıvılcımla yanıp kül olmuş ve gömleği sinesi üzerinde bir fener misali kalmıştır. Beyitte, bir yandan âşığın ateşler içinde kalan teni ile mum arasında; gömleği ile de fener arasında ilgi kurulmuş, aynı zamanda, tenin yanmasına mukabil gömleğin yanmayışı ile içinde ateş bulunmasına rağmen fenerin yanmayışına duyulan şaşkınlık dile getirilmiştir.¹⁵⁶

Gül yaprağının gömlek, goncanın da fanus olarak tasavvur edildiği aşağıdaki beyitte ise fanus-gömlek münasebetine farklı bir açıdan değinilir:

¹⁵² Pervin Çapan, “Şeyh Gâlib’de Ateş İmajına Dâir”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, KOCAV, S. 12, İstanbul 2005, s. 147.

¹⁵³ Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 333-334.

¹⁵⁴ Meâlî, G. 216/5.

¹⁵⁵ *Haşmet Külliyyân*, Divan, haz. Mehmet Arslan, İsmail Hakkı Aksoyak, Dilek Matbaası, Sivas 1994, G. 38/5.

¹⁵⁶ Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, Ksd. 21/37.

*‘Aks-i fânûs-ı gonceden görinür
Zîr-i gül-berg-i pîrehende çerâg*

(Tecellî, G. 73/2)¹⁵⁷

Beytte yer verilen hayal, fanus içinde yanan kandilin alevinin görünüşü ile henüz açılmamış olan kırmızı goncanın gömleğe benzetilen yaprakları içindeki şekli arasında bulunan benzerlikten kaynaklanmış olmalıdır. “Aks-i fânûs” ifadesi ile halkın “hayal feneri” dedikleri bir fânus çeşidine, “fânûs-ı hayâl”e işaret edilmiş olduğu da akla gelmektedir.¹⁵⁸

12. Vuslat, engel, rakip, mâni, yabancı, bîgâne, düşman, mahrem, kıskançlık, haset, sitem, içerleme, beddua

Klâsik şiirde âşığın temel hedeflerinden biri de vuslattır. Sevgiliden daima ayrı kalan âşık, sürekli acı çekmekte ve her ne pahasına olursa olsun vuslatı arzu etmektedir. Vuslata ermek pek de kolay olmamakla birlikte âşık asla vazgeçmez ve bir yandan vuslat kapısını ısrarla çalmaya devam eder, bir yandan da gerçekleşeceği ümidiyle türlü hayâllerle kendisini avutmaya çalışır. Hele bir de rakip kendisinden önce sevgiliyle vuslata erecek olursa bu durum âşık için tam bir yıkım olur.

Gömleğin tene temas etmesi, ona çok yakın olması sevgili ile vuslatta olduğu hayâlini doğurmuş, âşık bu yüzden gömleğe bazen imrenmiş ve gıpta etmiş, bazen de onu vuslata engel olan bir unsur olarak görüp içerlemiş, hatta ona kızmıştır. Fuzûlî aşağıdaki beytinde bazen elbisenin yeni gibi elini, bazen etek gibi ayağını öpmek, bazen de gömleğinin sarması şeklinde de olsa sevgiliyle vuslata ermenin hoşluğundan bahseder:

Hoşdur irmek ol beden vashna pîrâhen kimi

Geh el öpmek âstîn tek geh ayağ dâmen kimi (Fuzûlî, G. 286/1)

Sürekli vuslatı isteyen âşık, sevgiliye gömleksiz bir hâlde iken sarılmak arzusundadır. Bu isteği gerçekleşirse vücudundaki arzu nakışlarını gösterme imkânı doğacaktır.¹⁵⁹ Sinesindeki yaraların tedavisinde en iyi ilâcın sevgiliye sarılmak olduğunu düşünen âşık, bu isteğinin gerçekleşmemesi hâlinde hiç olmazsa gömleğini sarmak ister.¹⁶⁰ Vuslat öyle zordur ki o periye benzeyen güzel, تنها bir yerde ve üzerinde sadece bir gömlekle kalsa bile sırf bir bûsesini âşığa bin gümüş veya altına satar; dolay-

¹⁵⁷ *Tecellî ve Divanı*, haz. Sabahat Deniz, Veli Yay., İstanbul 2005.

¹⁵⁸ Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 165; Ahmet Atillâ Şentürk, *a.g.m.*, s. 179-180; Sabahat Deniz, *a.g.e.*, s. 255.

¹⁵⁹ Mezâkî, G. 368/4.

¹⁶⁰ Meâlî, G. 180/4.

sıyla bu durumda tam bir vuslatın maliyeti âşığın altından kalkamayacağı bir meblağa erişir.¹⁶¹ Bu meblağı ödemeyi göze alan ve bu uğurda gömleğini dahi satarak gömleksiz kalan âşıklar için de vuslat garanti değildir.¹⁶² Hasılı vuslat hayli zordur ve âşığın vuslat yolunda sarılacağı yegâne gömlek kefenidir, yani yaşadığı süre içinde vuslata ermesi neredeyse imkânsızdır.¹⁶³

Sevgiliyle vuslatı zorlaştıran ve imkânsız hâle getiren unsurlar arasında rakip de bulunmaktadır. Aslında sembolize edilmiş bir tipi temsil etmekle birlikte günlük hayatın türlü safhalarında yerine göre bazı şahıslara da alem olabilen rakip, en yalın ifade ile vuslata engel teşkil eden herkes ve de her şeydir.¹⁶⁴ Bu çerçevede âşığın sevgili ile vuslata ermesinde bir engel teşkil etmesi bakımından gömlek de bir tür rakip olarak değerlendirilmiştir. Aşağıdaki beyitte, gömleğin vuslat anında sevgili ile âşık arasına girerek engel teşkil ettiği ve âşığın sevgilisini sinesine sarmasına izin vermediği dile getirilir:

*Dem-i vuslatda girüp aramıza pîreheni
Koymaya sîneye sarmaga o nâzûk-bedeni*

(Gelibolulu Mustafa Âlî, Mur. 6/V-2)

Gömleğin vuslat anında arada engel oluşturduğu hususunda hemfikir olan âşıklar aynı zamanda bu konuda hayli dertlidirler.¹⁶⁵ Dolayısıyla bir gün olur da rüya gerçekleşir ve sevgili vuslat için gelirse gömleğin ara yerden çekilmesi,¹⁶⁶ asla araya konmaması,¹⁶⁷ nezaketen arada bulunuyor ise de çıkması,¹⁶⁸ engel teşkil etmesi hâlinde cennet elbisesi olsa bile parçalanması, dolayısıyla her ne surette olursa olsun vuslata mâni olmaması¹⁶⁹ istenir. Bazıları için ise vuslata ramak kalmış iken bu kez de sevgilinin naz

¹⁶¹ *Rezmî Divanı: İnceleme-Metin*, haz. Mehmet Gürbüz, Gazi Üniversitesi (Tamamlanmamış Yüksek Lisans Tezi), G. 171/2.

¹⁶² *Azmî-zâde Hâletî*, G. 698/5.

¹⁶³ *Fasîhi Divanı*, haz. Halûk Gökalp, Çukurova Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Adana 2001, G. 309/2.

¹⁶⁴ Ahmet Atillâ Şentürk, *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakib'e Dair*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s. 40.

¹⁶⁵ Osman Nevres, G. 54/6.

¹⁶⁶ *Neccar-zâde Rızâ*, G. 201/3.

¹⁶⁷ *Şeyhülislâm Yahyâ*, G. 356/1.

¹⁶⁸ *Üsküplü İshak Çelebi*, G. 320/7.

¹⁶⁹ *Vahyî*, G. 148/5.

örtüsü gömlek olmuş ve arada bir perde oluşturarak vuslatı engellemiştir.¹⁷⁰ Bazı âşıkların engeli ise kendi cisim ve canlarıdır. Her hâlde en trajik durum da bunlarınkî olmalıdır. Nev'î'nin aşağıdaki beytinde bu zor duruma değinilir:

Tutalum çekdiñ kenâra pîrehensüz dilberi
Mâni'-i vuslat degül mi cism ile cân arada (Nev'î, G. 451/3)¹⁷¹

Bazı âşıkların lugatinde ise zorluk diye bir kelime yoktur. Onlar her türlü engeli aşmakta kararlıdırlar. Bu uğurda engel eğer beden ise o da aşılacaktır. Nitekim böylesi bir engeli de aşanlar, sevince boğulur ve artık vuslata engel bir şey kalmadığını düşünerek şükrederler.¹⁷²

yabancı, düşman

Gömleğin engel veya rakip olarak değerlendirilmesinin yanı sıra bazı örneklerde yabancı veya düşman olarak ele alındığı görülmektedir. Edib Âmidî Mehmed Efendi'ye ait bir beyitte tenin, aşk yarasının ateşine yabancı olduğu bir durumda gömleğin de hayâl kucagının yarasına yabancı olduğu ifade edilir.¹⁷³ Rezmî'ye ait bir beyitte, dostlar tarafından iç gömlekten daha yakın görülse bile kişinin buna itimat etmemesi gerektiği, zîrâ gömleğin bile dünyada insana düşman olabileceği uyarısında bulunur.¹⁷⁴

mahrem

Aşağıdaki beyitte gömleğin tene en yakın unsur olması bakımından vücudun mahremi olarak tasavvur edildiği görülür:

'Aceb mi her kibârün bir gül-endâm olsa hem-râzı
Vücûduñ mahremidür cümleden elbette pîrâhen
(Ruznâmecî-zâde Şînâsî, G. LXVI/4)¹⁷⁵

kıskançlık, haset, sitem, iççerleme

Âşığın önemli vasıflarından biri de sevgilisini, başta ağıyar olmak üzere pek çok unsurdan kıskanmasıdır. Bu unsurlar arasında sevgilinin

¹⁷⁰ Hâzık, G. 188/4.

¹⁷¹ *Nev'î Divanı*, haz. Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1977.

¹⁷² Ahmet Nâmî, G. 361/4.

¹⁷³ *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-endûz'u (İnceleme-Tenkitli Metin)*, haz.: Rıza Oğraş, Burdur 2001, 'Edib Âmidî Mehmed Efendi', G. 20/1.

¹⁷⁴ Rezmî Divanı, G. 372/5.

¹⁷⁵ *Rûz-nâmecî-zâde Şînâsî Divanı*, haz. Esat Harmancı, Kocaeli Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 1999.

gömleği de bulunur ve gömleğinin gül yüzlü, nazik tenli sevgiliyi sarmasının yol açtığı kıskançlık, âşığın âdeti ciğerini parçalar:

*Hâr-ı gayretten ciger çâk oldu k'ol gül yüzünün
Pîrehen nâzik tenin n'için der-âgûş eylemiş* (Ahmet Paşa, G. 132/5)

Âşık, sevgilinin eteği ve gömleğine, sevgiliyi yabancı bakışlardan korruma ve kollama hususunda yeterince titiz davranmadıkları düşüncesiyle sitem eder.¹⁷⁶ Âşık, sevgilinin yüzünü görmeye bile razı iken, kâfir rakibin onu gömleksiz kucağına almasına dayanamaz ve bu duruma içerler.¹⁷⁷ Bu örnektekilerin aksine aşağıdaki beyitte gömlek karşısında farklı bir tutum sergileyen âşık, sevgilinin kendisinden sonra sadece gömleği tarafından sarılmasına tahammül edebileceğini belirtir:

*Şart-ı ismet bu mudur kim ola benden sonra
Seni pehlûya çeker pîreheninden gayri* (Nâilî-i Kadîm, G. 384/3)

b e d d u a

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı eserinde, müstensihlerin semen ile semeni, fâzıl ile fâsıl kelimelerini birbirinden ayıramayacak kadar cahil oluşlarından, daha fazla para kazanmak için eseri bir an önce bitirmeye çalışmaları sebebiyle gösterdikleri dikkatsizliklerinden söz eder ve bu tür kişilere giyecek “bir gömlek bile bulamamaları” bedduasında bulunur:

*Bir görürse şemen ile semeni
Bulmasun bir giyecek pîreheni*
(Gelibolulu Mustafa Âlî, *Tuhfetü'l-Uşşâk*, b. 3000)¹⁷⁸

Aslında gördüğü eziyet ne denli olursa olsun, sevgiliye mümkün mertebeye sitem etmekten, bedduâ türü sözler söylemekten kaçınan âşık, sevgilinin kendisine yaptıklarına tahammül edemez ve nâdiren de olsa ağzından beddua anlamına gelebilecek sözler çıkarıverir. Yahya Bey, bir tür “kadir kıymet bilmez birinin eline düş de gör” anlamının da îma edildiği aşağıdaki beytinde, sevgiliye “gömleksiz kucaklanması, sarılması” bedduasında bulunur:

¹⁷⁶ Nedîm, G. 83/1.

¹⁷⁷ Edirneli Kâmi, G. 10/3.

¹⁷⁸ *Gelibolulu Âlî ve Tuhfetü'l-uşşâk'ta*, haz. İsmail Hakkı Aksoyak, Ankara Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1995.

*Bana itdiğini yârında bulsun
Göreyin am gönleksüz kocusun*

(Yahya Bey, *İstanbul Şehrengîzi* b. 125)

Amrî, cefâ etmek hususunda kantarın topuzunu kaçırdığını düşündüğü sevgilisi için daha ağır bir ifade kullanır ve gömleğinin kendisi için tez zamanda bir kefen olmasını dile getirir.¹⁷⁹

13. Yusuf

Klâsik Türk şiirinde adı en çok geçen peygamberlerden biri olan ve “Yûsuf-ı dil”, “Yûsuf-ı cân”, “Yûsuf-ı maksûd”, “Yûsuf-ı ümmîd” vb. adlandırmalar altında ele alınan Hz. Yusuf, Hz. Yakup’un oğludur. Adına Kur’an’da müstakil bir sûre bulunmakta ve hikâyesi “kıssaların en güzeli” olarak adlandırılmaktadır. Şair muhayyilesinin de katkısıyla içine bir aşk hikâyesi yerleştirilen bu kıssa, tarih boyunca edebiyata da konu olmuş ve yoğun bir şekilde işlenmiştir. Şairlerimiz müstakil Yusuf ve Züleyha mesnevîlerinin yanında, birçok vesileyle ve şiirleri arasına serpiştirmek suretiyle kıssanın pek çok unsuruna telmihte bulunmuş, çeşitli benzetme ve ilgiler ekseninde hikâyenin temel karakter ve temalarına çokça yer vermişlerdir.¹⁸⁰

Yusuf-gömlek münasebetine, Yusuf kıssasından hareketle ve genelde telmih çerçevesinde, Yusuf’un *gül gömleklili* oluşu, *kanlı gömleğinin* Yakup’a getirilmesi, Yakup’un üzüntüsünden günlerce ağlaması, gözlerine perde inmesi, bu durumdan Yusuf’un gömleğini koklayıp gözüne sürdüğünde kurtulması ve Yusuf’un gömleğinin parçalanması-yırtılması çerçevesinde yer verildiği görülür.¹⁸¹ Yusuf’un gömleğine ait vasıflar, aynı zamanda Yûsuf-ı sâni (ikinci Yusuf) ve *Yûsuf-ı gül-pîrehen* (*gül gömleklili Yusuf*) olarak adlandırılan sevgilinin gömleği için de geçerli kılınmıştır.

Yusuf’un gül gömleklili oluşu-Yûsuf-ı gül-pîrehen

Yusuf’un *gül gömleklili* oluşu, onun hâkim vasıflarından biridir. Gül maddesinde de değinildiği üzere Yusuf’un güle benzetilmesiyle gömleği ile gül arasında başta rengi ve kokusu olmak üzere çeşitli ilgiler kurulmuş, *gül gömleklili Yusuf* ibaresi tüm bu ilgilerin odağında yer almıştır. Sevgilinin

¹⁷⁹ *Amrî Divanı*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1979, G. 85/3.

¹⁸⁰ Züleyhâ Muş, *Arap ve Türk Edebiyatlarında “Yûsuf u Züleyhâ” Hikâyelerinin Mukayesesi*, Marmara Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2000, s. 27.

¹⁸¹ Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s. 67.

aynı zamanda Yusuf olarak görülmesi, âşğın da Yakup olarak düşünülmesine yol açmış, bu ise bilhassa gömlek eksenli benzetmelerin büyük oranda Yusuf kıssası üzerinden yapılmasına ve ağırlıklı olarak sevgilinin kastedilmesine yol açmıştır.

Nevres-i Kadîm, âdetâ şairler adına genel bir açıklamada bulunduğu izlenimi veren aşağıdaki beytinde, Yusuf ile kastedilenin genelde sevgili olduğunu ve kıssaya telmihte bulunmaktan asıl maksadının sevgili ve gömleğini anlatmak olduğunu dile getirir. Böylece şairlerin kıssa-i Yusuf'la ilgilenmelerinin, telmihte bulunmalarının önemli sebeplerinden biri de belirtilmiş olur:

Garazım hep sen idiñ söyledim ihvâna tamâm

Kıssa-i Yûsuf'ı dñn pîrehiñ zımında (Nevres-i Kadîm, G. 128/2)

Güzellik Mısır'ı içinde "*göl gömleklî Yusuf*" olan sevgili, âşğın can kuşunu bülbül, meskenini külbe-i ahzâna çevirir.¹⁸² Hatta gözleri ağlamaktan görmez olan gönül Yakubu için tüm dünyayı, hüzünler evine çevirir.¹⁸³ Âşık, zahide çattığı bir beytinde Yakup'un memleketi olan Ken'an ilini ona bırakırken, kendisi *göl gömleklî Yusuf*'a tâlip olur.¹⁸⁴ Yakup misali sürekli hüzünler evinde beklese bile *göl gömleklî Yusuf*'a kavuşmak, onu görmek âşık için mümkün olmayabilir;¹⁸⁵ *zîrâ gül gömleklî Yusuf*'u neredeyse sadece düşte görmek mümkündür. Kendisini Yakup'a benzeten âşık da onu sadece düşünde görmekte, sürekli gördüğü ve hiç bitmesini arzu etmediği bu rüyadan uyanınca da tâbiri imkânsız bir şekilde ağlamaya, inlemeye başlamaktadır.¹⁸⁶ Yatağında uyuduğu taktirde kötü rüya görmenin imkânsız olduğu dile getirilen¹⁸⁷ ve güzelliğiyle gururlanmasına sebep olacağı endişesiyle aynaya bakmaması konusunda uyarılan¹⁸⁸ *göl gömleklî Yusuf*'un uğruna yanıp yakılan sadece âşık değildir, gömleği de onun üzerine titrer ve onu esen yelden korumaya çalışır:

Pîrâheni hıfz eyler eser yelden o mâhı

Ditrer turur ol Yûsuf-ı gül pîreheñ üzre

(Şeyhülislâm Yahya, G. 300/4)

¹⁸² Azmî-zâde Hâletî, G. 610/1.

¹⁸³ Yenişehirli Avnî, Ksd-Nat. 7/1; Yakînî, G. 150/4.

¹⁸⁴ Necâtî Beg, G. 16/3.

¹⁸⁵ Karamanlı Aynî, G. 503/4.

¹⁸⁶ Yakînî, Müf. 1.

¹⁸⁷ Azmî-zâde Hâletî, Mat. 414.

¹⁸⁸ *Fasîhî Divanı*, G. 231/4.

Yusuf'un Kanlı gömleği

Yusuf-gömlek münasebetinde üzerinde durulan bir diğer önemli nokta, *Yusuf'un kanlı gömleği*dir. Kıssada değinildiği üzere Yusuf'un büyük kardeşleri onu kıskanır ve hile ile kıra götürüp bir kuyuya atarlar. Babalarına ise “onu bir kurt yedi” der ve bir hayvanın kanını sürdükleri gömleğini de delil olarak getirirler. Bu olaya çok üzülen Yakup, hüzünler evi adı verilen kulübesine çekilir, ağlamaktan gözleri görmez olur ve bu süreçte o *kanlı gömleği* yüzüne sürmek ve koklamak suretiyle kendini avutmaya çalışır.

Hayâlî'nin Sultan Süleyman'a sunduğu “şekil” redifli kasidesinden aldığımız ve Yusuf kıssasına telmihte bulunulan aşağıdaki beyitte, yıldızlar onun kardeşlerine, “pîr-i nûrânî” olarak vafedilen babası Yakup güneşe, Yusuf sabaha ve kırmızılığın hareketle şafak vakti de *Yusuf'un kanlı gömleğine* benzetilmiştir:

Pîr-i nûrâniye nâgeh gelip ihvân-ı nücûm
Subh pîrâhenin ergürdü edip kan-şekil (Hayâlî, Ksd. 8/5)

Gönül Yakubu'nun gözlerinin kırmızılığının, güzellik Yusufu'nun kana bulaşmış gömleğinin düşüncesi sebebiyle olduğu düşünülmüş,¹⁸⁹ ayrılık derdi Yakup için âdetâ ateşten bir gömlek olmuş ve neredeyse *Yusuf'un kanlı gömleğinin* acısını unutturmuştur:

Yanında sanma kim pîrâhen-i hûnîn-i Yûsuf dur
Bir oddan gönlek olmuş derd-i fırkat pîr-i Ken'ân'a
 (Azmî-zâde Hâletî, G. 783/4)

Yusuf'un gömleğinin kokusu

Yusuf-gömlek münasebetinde üzerinde en çok durulan hususlardan biri de Yusuf'un gömleğinin kokusu ve babası Yakup'un gözlerinin açılmasına vesile olmasıdır. Daha önce de değinildiği üzere Yakup'un gözleri, oğlu Yusuf'un hasretiyle ağlamaktan görmez olmuştur. Önceleri *kanlı gömleğini* koklamak suretiyle teselli bulan Yakup, oğlunun bir tür müjde ve yaşadığının bir belirtisi olarak gönderdiği gömleğini yüzüne, gözüne sürmüş ve gözleri açılmıştır.¹⁹⁰

¹⁸⁹ *Şeyhülislâm Es'ad ve Divanı*, haz. Muhammet Nur Doğan, MEB Yay., İstanbul 1997, G. 67/2.

¹⁹⁰ Orhan Şaik Gökyay'ın bildirdiğine göre, Hz. Yusuf'un, kardeşleriyle babası Hz. Yakup'a gönderdiği ve onun gözlerinin açılmasına sebep olan gömlek, aynı zamanda ilk tılsımlı gömlektir. Rivayete göre bu gömlek aynı zamanda Hz. İbrahim'i ateşten koruyan ve ondan oğulları ve torunlarına, sonra da Hz. Yakup'tan Hz. Yusuf'a nakledilen gömlektir (bk. Orhan Şaik Gökyay, *a.g.e.*, s. 369).

Yusuf'un gömleğinin kokusu etrafında oluşturulan tasavvurlarda, sevgilinin Yusuf olarak düşünülmesinin de önemli bir rolü vardır. Yusuf'a benzettiği sevgilisine seslenen âşık, gönül Yakubu'nun körlüğünün yeterince ortaya çıktığının anlaşıldığını; dolayısıyla bir an evvel gömleğinin kokusunu ulaştırmasını ister.¹⁹¹ Sevgiliye, gömleğinin kokusunun ne zaman gözlerini açacağını, aydınlık vereceğini soran âşık, Yusuf yüzlü sevgiliden “ancak ey azîz” demen hâlinde” cevabını alır.¹⁹² Bir başka âşık, “Yusuf'un gömleğinin kokusu Yakup'un gözünü açtı ise bunda ne var, buna şaşılır mı, sevgilinin gömleğinin kokusu bana can verdi, âdeta hayat bağışladı” diyerek bir tür üstünlük mukayesesinde bulunur.¹⁹³ Ayrıca sevgilinin saçlarının kokusu ile de Yusuf'un gömleğinin kokusu arasında münasebet kurulduğu görülür. Bir örnekte âşık, sevgilisinden saçlarının kokusunu viran olmuş gönlüne getirerek, bir nevî Yusuf'un gömleğinin kokusunu Ken'an iline iletmesini ister.¹⁹⁴ Bazı beyitlerde Yusuf'un gömleğinin kokusuna, doğrudan âşık eksenli kullanımlarda yer verildiği görülür. Bir beyitte şair, hüznün evinin sâkini olarak gördüğü kendisine seslenir ve Mısır rüzgârından her seher burnuna *gömlek kokusu* getirmesini ummaması gerektiğini söyler.¹⁹⁵ Bir başka beyitte şair kendisini, *gömlek kokusu* diye diye gözleri ağaran Yakup'a benzetir.¹⁹⁶ *Kavuşma gömleğinin* kokusu can Yakubu'na ulaşan âşık, şâh-ı Ken'an olarak adlandırdığı sevgilisinin gelmekte olduğu düşüncesine kapılır.¹⁹⁷ Bir başka âşık, *gömlek kokusunun* kalp Yakubu'na ferahlık vermesini, Ken'an Yusufu'nun Mısır'a geçme ihtimaline bağlar:

Ya'kûb-ı kalbe verdi ferâg bûy-ı pîrehen
Mısır-ı 'İrâk'a Yûsuf-ı Ken'an mıdır geçen (Osman Nevres, G. 240/4)

Azmî-zâde Hâletî, Sultan Ahmed'e sunduğu bir temmuziyesinde sıcağın şiddetini anlatmak için, “Şâyet bu rüzgâr Yusuf'un gömleğinin kokusuyla birlikte dolaşsa ve öylece Yakup'un hüznün kulübesine varsa Ya-

¹⁹¹ Karamanlı Aynî, G. 80/6.

¹⁹² Behîştî, G. 195/4.

¹⁹³ *Edimli Nazmî'nin Mecmuatü'n-nezâir'inden Bir Bölüm*, haz. Bilal Alpaydın, Ahmed, Gazel/9.

¹⁹⁴ Hayretî, G. 27/4.

¹⁹⁵ Azmî-zâde Hâletî, G. 159/4.

¹⁹⁶ Nevres-i Kadîm, G. 63/4.

¹⁹⁷ Hayretî, G. 53/4.

kup, sıcağın şiddetinden gelen o çok güzide armağana rağmen kapıyı açmaz” der ve Yusuf’un gömleğinin kokusuna değişik bir açıdan yaklaşır:

Bûy-ı pîrâhen-i Yûsuf’la güzâr eylese bâd

Der-i beytî’l-hazeni açmaya pîr-i Ken‘ân (Azmi-zâde Hâletî, Ksd. 14/6)

Yusuf’un gömleğinin parçalanması-yırtılması

Yusuf-gömlek münasebetinde bir başka nokta da gömleğinin Züleyha tarafından yırtılması, parçalanması hususudur. Bilindiği üzere Yusuf’un benzersiz güzelliği, Mısır azizinin karısı Züleyhâ’yı âdeta büyüler. Bir tür kendinden geçme hâli yaşayan Züleyha, Yusuf’a çeşitli tekliflerde bulunur; fakat her defasında red cevabı alır. Buna rağmen Yusuf’tan vazgeçmez, farklı yol ve hilelere başvurur. Bir gün Yusuf’un odasına girer, yine teklifte bulunur ve yine reddedilir. Teklifini zorla kabul ettirmek istemesi üzerine Yusuf ondan kaçmaya çalışır ve bu esnada Züleyha tarafından gömleği arkadan, yahut alt kısmından, eteğinden yırtılır...¹⁹⁸ Bakî’nin; gülün eteğinin, Yusuf’un gömleği gibi yırtıldığını ve bu duruma muhtemelen Züleyha’nın hilesini tekrar eden hayâsız rûzgârın yol açtığını dile getirdiği aşağıdaki beytinde Züleyha’nın bu hilesine telmihte bulunur:

Gülün pîrâhen-i Yûsuf gibi dâmâmı çâk olmuş

Nesim-i perde-dâr kıldı meger mekr-i Zelihâyı (Bâkî, Ksd. 15/6)

14. Y ü k (B â r)

Klâsik şiirde sevgili, son derece nazik ve nazenin olarak tahayyül ve tasavvur edilir. Hâl böyle olunca o nâzik bedenli güzele gömleği bile çok gelir de taşınması zor bir yük olur. Hatta o nâzik sevgilinin gömleği, değil ipek vb. kumaşlardan, yasemen yaprağından yapılmış olsa bile değışen bir şey olmaz:

Şöyle nâziksın ki güzâr-ı cihân içre şehâ

Bâr olurdu yâsemenden pîreheñ olsa saña (Fasîhî, G. 37/1)

Sevgiliye nazikliğinden yük olan gömlek, âşığa ise zayıflığından, gam ve kederinden dolayı yük olur. Hasta âşık, *gömlek mihnetini* çekilmesi zor bir yük olarak görür.²⁰⁰

¹⁹⁸ İskender Pala, *a.g.e.*, s. 572; Cemâl Kurnaz, *a.g.e.*, s. 339.

¹⁹⁹ Âsaf, Nidâ-yı hayret II/52.

²⁰⁰ Üsküplü İshak Çelebi, G. 89/2.

III. Gömlekle İlgili Diğer Benzetme, Münasebet, Tasavvur, Tahayyül vb. Kullanımlar

Klâsik Türk Şiirinde gömlekle ilgili benzetme, münasebet, tasavvur ve tahayyüller elbette yukarıda verilenlerle sınırlı değildir. Bunların dıŐında da metinlerde yer verilen; ancak çalışmanın hacmi gereği üzerinde ayrıntılı bir Şekilde duramadığımız çok sayıda başka ilgi, benzetme vb. söz konusudur. Bunlardan baŐlıcaları arasında *ahiret* (Bir beyitte aÇık, sevgiliden çektiği zulmü maŐşere taŐıyacaęını, maŐŐer mahkemesinde onu bizzat Cenb-ı Hakk'a Őikyet edeceğini, mağduriyetini anlatabilmek için de klhını yere vurup, gömleğini paralayacağını dile getirir),²⁰¹ *akıl* (Gümüş bedenli sevgilinin teninin, gömleğinin yırtığından görünmesi, görenlerin akıllarının parçalanmasına yol açar),²⁰² '*alem* ('Alem kelimesi, bir beyitte "sancak" anlamında kullanılmış, dikildiği kumaşın bir tür gömlek olarak tasavvurundan hareketle gömleğinin parçalanmasından söz edilmiştir),²⁰³ *yinedn* ("Ayna kabı" anlamına gelen yinedn kelimesiyle ilgili çeşitli benzetmeler yapılmış, gnl aydınlatan sevgili aynaya benzetilince, gömleği de o aynayı barındıran bir yinedn olarak tasavvur edilmiştir),²⁰⁴ *cennet hullesi* (Hriler kadar güzel olan sevgilinin gömleği cennet hullesi, yakası da cennet penceresi olarak tasavvur edilir),²⁰⁵ *deli, divane* (Divanlarda, baharın geliŐiyle sevdanın ve divaneliğin arttığı, divane gönüllerin zincirle bile tutulamayacağı vs. vurgulanarak delilerin zincire vurulmaları, üst baŐlarını parçalamaları, gömlek vb. kıyafetleri olmaksızın ryan dolaŐmaları, deliye gömlek, kabâ vb. kıyafetlerin yakışmayacağı gibi türlü hllerine yer verilmiştir),²⁰⁶ *diken* (Osman Nevres'e ait bir beyitte, aŐıęın gömleğinin günde bin cefâ dikenini tarafından parçalandığı belirtilir),²⁰⁷ *hm, hm kanadı* ("Tlih kuŐu, devlet kuŐu, cennet kuŐu" anlamlarında olan hm, klâsik Şiirin mitolojik kuŐlarından. Bir

²⁰¹ Amrî, G. 139/4.

²⁰² Hafid, G. 157/1.

²⁰³ Bki, Mus. 1-V/8.

²⁰⁴ Nef'i, G. 127/3.

²⁰⁵ Revânî, Şüca, G. 196/4.

²⁰⁶ Usûli, G. 105/1, G. 75/4.

²⁰⁷ Ahmet Talât Onay, *a.g.e.*, s. 64-65; İŐkender Pala, *a.g.e.*, s. 71.

²⁰⁸ Osman Nevres, G. 193/2.

beyitte talihsizlik çerçevesinde gömleğin hümâ kanadından oluşuna yer verilmiştir,²⁰⁹ *ihram* (Gelibolu Mustafa Âlî bir beytinde, sevgilinin eşiğinin Kâbe'sinde gömleklerini parçalayan âşıkları, ihramdan çıkmış ve safâlar elde etmiş hacılara benzetmiştir),²¹⁰ *karınca* (Vasfî bir beytinde âşığın, sevgilinin ayrılık derdiyle son derece incelik küçüldüğünü ve onu bu hâlde görenlerin âdeta gömleğine dolaşmış, ilişmiş bir karınca sanacağını dile getirmiştir),²¹¹ *kuş yuvası* (Azmî-zâde Hâletî'ye âit bir örnekte kavuşma şevki, coşkusu ile el çırpın kişinin gömleğinde gam kuşlarının yuva yapamayacağı dile getirilir),²¹² *kuyu* (Amrî'ye ait bir beyitte, sevgilinin parlak yanağının, gömleğinin yakasından görünmesi ile Yusuf'un kuyudan çıkması arasında ilişki kurulmuştur),²¹³ *Leylâ* (Âhî'ye âit bir beyitte, Mecnûn'un gönlünün ferah ve sevinçli olması, gömleğinin Leylâ'nın atının çulundan oluşuna bağlanır),²¹⁴ *nâle* (Gam meclisinde nâleden, inlemeden başka arkadaşı olmayan âşık, dert çekmekten öylesine zayıf düşmüştür ki nâle, "işte burada!" diye göstermese ecelin bile geldiğinde onu gömleğinin içinde bulmasına imkân yoktur),²¹⁵ *pamuk* (Klâsik şiirde âşığın bazen sînesi, bazen de tüm vücudu kanlı yaralarla kaplıdır. Tedavi gereği yaraların üzerine konulan pamuklar bazen gömleğin giyilmesi için yer bırakmaz; hatta âşık, bunlar nedeniyle gömlek giymeye ihtiyaç bile duymaz.),²¹⁶ *pire* (Bir beyitte şair, pirelerin gömleğinde pervâne misali uçtuğunu ve âdeta sivrisineğin sazı eşliğinde dans ettiğini dile getirir),²¹⁷ *sadef* (Bir örnekte, gümüş tenli güzelin gömleğini çıkarıp denize girmesi, *incinin sadef gömleğini* (kabuğunu) parçalayıp ortaya çıkması şeklinde tasavvur edilmiştir),²¹⁸ *sır* (Bir devlet adamına yazılmış medhiyeden alınan bir beyitte, gömleğin şebneme sır açmasından bahsedilir),²¹⁹ *su*, *habâb*, *su*

²⁰⁹ Fasîhî, G. 252/4.

²¹⁰ Gelibolulu Mustafa Âlî, G. 240/6.

²¹¹ Vasfî, *Dîvan*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980, G. 73/1.

²¹² Azmî-zâde Hâletî, G. 130/4.

²¹³ Amrî, G. 66/2.

²¹⁴ *Âhî Divanı*, haz. Mustafa Kaçalın, Ali Tanyeri (yayıma hazır proje), G. 120/3.

²¹⁵ Hayâlî, G. 407/6.

²¹⁶ Âhî, G. 107/1.

²¹⁷ Lebîb, Tah. IV/1-2.

²¹⁸ Nedim, G. 30/2.

²¹⁹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Riyâzî's-Sâlikin*, haz. Mehmet Arslan, İsmail Hakkı Aksoyak, Sivas 1998, b. 1325.

kabarcığı (Bir örnekte güneşin, nazik tenli sevgiliyi terletip, bedenini ateş parçası hâline getirmesinden hareketle, gömleği sevgiliyi ferahlatan bir su gibi tasavvur edilmiş, bir diğer örnekte ise bu kez âşığın gömleği, içi hava dolu bir su kabarcığına benzetilmiştir),²²⁰ *mey* (Hayâlî'ye ait bir beyitte rengi dolayısıyla mey ile gömlek arasında benzerlik kurulmuştur),²²¹ *şîir* (Şeyh Galib, Yusuf kıssasına telmihte bulunduğu bir beytinde, sözlerinin tıpkı kokusuyla Yakup'un gözlerinin açılmasına sebep olan Yusufun gömleğini getiren kervan gibi, anlamın gözlerinin açılmasına sebep olduğunu, bir nevî şîir vadisinde yeni anlamlar, yeni mazmunlar ürettiğini dile getirir)²²² ve *yelken* (Meâlî'ye âit bir beyitte, âşığın gönlü belâ denizinin gemisine, sevgilinin attığı ve âşığın kalbine saplanan ok geminin direğine, sînesindeki yara geminin küreğine ve gömleği de geminin yelkenine benzetilmiştir)²²³ bulunmaktadır.

IV. Gömlekle İlgili Atasözleri ve Deyimler, Pîrâhen Gazeli

Dilimizde gömlek etrafında oluşturulmuş ve bir kısmı hâlen kullanılmakta olan çeşitli atasözü, deyim vb. ifadeler bulunmaktadır. Derece bildiren “*bir gömlek üstün olmak*”; göbek, batın bildiren “*yedi gömlek ceddini bilmek*”; çok sık ve kolayca yapılan işler için kullanılan “*gömlek değiştirir gibi*”; yılanın derisini-gömleğini değiştirmekten hareketle, mecazen huy ve hayat tarzını değiştirmeyi ifade için kullanılan “*gömlek değiştirmek*”; evlât edinmek, kendisinden bir parça durumuna getirmek anlamında kullanılmış olan “*gömlekten-gömleğinden geçirmek*”, çok kızmak anlamında kullanılan “*gömlekten çıkmak*” deyimleri ile “*ayrılık ateşten gömlektir*”, “*usta terzi dar kumaştan bol gömlek diker*”, “*gömlek kaftandan yakındır*” şeklindeki atasözleri bunlardan bazılarıdır. Gömlekle birlikte en çok kullanılan deyimler arasında ise “*üzerine titremek*”, “*yaka yırtmak*”, “*ayağa düşmek*”, “*baştan geçmek*” vb. bulunmaktadır. Gömlekle ilgili deyimlerin genellikle, gömlekle bağlantılı dolaylı kullanımlar olduğu görülmektedir.²²⁴

²²⁰ Nehcî, G. 37/1; Fuzûlî, G. 183/5.

²²¹ Hayâlî, G. 94/5.

²²² Şeyh Gâlib, Ksd. 13/9.

²²³ Meâlî, G. 121/4.

²²⁴ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1965, I, 211; II, 671.

A. Atasözleri

1. Ayrılık ateşten gömlektir

*Bî-hûde değil şikâyetim 'âlemde
Eyyâm-ı firâk âteşden gömlektir*

(Âsaf, Rubâi 38)

2. Davaya şahit gerektir

*Vahyî dil-i zâr itdi çü da'vâ-yı mahabbet
Bir şâhid-i gül-pîrehan âmâde gerektür*

(Vahyî, G. 92/5)

3. Garibin sağ iken gömleği, öldüğünde de kefeni olmaz

*İşk serdârı olan merd-i garîbüñ olmaz
Sağ iken pîrehanı öldüğü vaktin kefeni*

(Üsküplü İshak Çelebi, G. 331/6)

B. Deyimler

1. Ateşten gömlek

*Halîlim sûz-ı aşkı âteş-i aşka düşenden sor
Bir oddan pîrehandır anı başından geçenden sor*

(Pîr Mehmed Azmî)²²⁵

2. Ayağa, ayağına düşmek

*'Uryân iken bulanmasa ol mâh-ı sîm-ten
Serden geçüp ayâğına düşmezdi pîrehan*

(Tecellî, G. 98/1)

3. Baştan geçmek, başından geçmek

*Gam-ı pîrâhen-i işkun sorarsan cümle benden sor
Gel iy nâzûk-beden sen anı başından geçenden sor*

(Mürekkepçi Enverî, G. 48/2)

²²⁵ E. Kemal Eyüboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, Doğan Kardeş Yay., İstanbul 1973, s. 34.

4. Bir gömlek üstün olmak

*Gerçi Yusufla güzellikte berâberlerdür
Lîk bir gömlek o servin teni nâzik-terdür*²²⁶

5. Don gömlek kalmak, bir don bir gömlekle kalmak, bir gömlekle kalmak

*Yakdı küil itdi şem'-i ruhuñ hânümânımız
Bir pîrehenle kaldı fener gibi cânımız*

(Gelibolulu Mustafa Âlî, G. 203/1)

6. Gafletle gömlek giydirmek

*Emre istihdâma noksân eylediñ hikmet ile
Añla kimdir giydüren gafletle pîrâhen saña*

(Vuslatî, G. 6/3)²²⁷

7. Gömlek eskitmek

*Âşıklara işbu sûret mesela gönlek gibidür
Yüz biñ gönlek eskidürse 'âşikuñ ne muhâlî var*

(Yûnus Emre, G. 32/6)²²⁸

8. Gömlek gibi ağız açmak, ağız açmak

*Sarmağa cânânı ağız açma pîrâhen gibi
Gâh geh pâynna yüz sürmek yeter dâmen gibi*

(Hayretî, G. 428/1)

9. Öksüze gömlek giydirmek, öksüze al vâlâ gömlek giydirmek

*Zâtî'yi 'uryân görüb müstagra-kı hûn itdi yâr
Al vâlâ pîrehen geydürdi gûyâ öksüze*

(Zâtî, G. 1340/5)

10. Üstüne, üzerine titremek

*Gülşen-i hüsnünden itdükke güzer bâd-ı sabâ
Reşk idüp pîrâhenüñ-veş üstüne ditrer gönül*

(Mesihî, G. 145/3)

²²⁶ Bağdatlı Rûhî, *Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî, Divan*, İstanbul 1287, s. 168; Ömer Asım Aksoy, *a.g.e.*, I, 173, 211; II, 535; *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, s. 439.

²²⁷ *Divan-ı Vuslatî, İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks*, haz. Gülcan Tamdır, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2003.

²²⁸ *Yûnus Emre Divanı*, haz. Mustafa Tatçı, KB Yay., Ankara 1990.

C. Pîrâhen Gazeli

Kütahyalı Rahîmî Divanı'nda yer alan "pîrâhenüñ" redifli gazelde, ki pîrâhen kelimesinin redif olarak kullanıldığını tespit edebildiğim tek örnektir, gömleğin divanlarda yer verilen pek çok özelliği, münasebet ve ilişkisine âdeta topluca yer verilmiştir:

- 1 *Dâmenine irmege her dem sabâ pîrâhenüñ
Komadı elden yakasın dil-berâ pîrâhenüñ*
- 2 *Çekeli pehlûsına gün gibi sen meh-çihreyi
Çerhveş gögsin gerer subh u mesâ pîrâhenüñ*
- 3 *Gül gibi pâkîze dâmensin sen ey Yûsuf-likâ
Dest-i nâ-hakdan ne gam ger çâk ola pîrâhenüñ*
- 4 *Ben senün Yakûbunum ey Yûsuf-ı gül-pîrehen
Nûkhet-i cân-bahş olur bûyı bana pîrâhenüñ*
- 5 *Bî-karâr âşık gibi üstüne dir dir titreyüp
Bagrı gamdan pâre pâre dâ'imâ pîrâhenüñ*
- 6 *Câmeveş ben giñ yakadan seyr idem gül sineni
Koca karşumda seni sürüp safâ pîrâhenüñ*
- 7 *Hâ'il olur vakt-i vuslatda Rahîmî bendene
Oda yansun üdüğün aña bula pîrâhenüñ*

(Kütahyalı Rahîmî, G. 158)

S o n u ç

Giyim kuşam unsurlarından gömlek üzerine yaptığımız ve tespit ettiğimiz malzemenin ancak bir kısmını kullanabildiğimiz bu çalışma, şairlerimizimizin ait oldukları toplumun sosyal ve kültürel yapısına, maddi kültür unsurlarına karşı ne denli duyarlı olduklarını göstermekte; sahip oldukları yetenek, gözlem gücü ve ayrıntıları yakalayan dikkatleriyle zengin bir kültür birikiminin oluşmasına ne denli katkıda bulduklarına ilişkin bir fikir vermektedir.

Yine bu çalışma, gömlekle ilgili hayli zengin bir malzeme bulunduğunu ve bunların çeşitli edebî sanatlar içinde ayrıntılı bir şekilde ele alındığını ortaya koymuştur. Geçmiş asırlardaki giyim kuşam kültürümüze ait renkli tablolar ve önemli ipuçları da sunan bu malzeme, milli kültüre ait pek çok unsurun klâsik Türk şiiri içinde yaşatılmış olduğunu göstermiş, dolayısıyla bu şiirin, kültürümüzü gerektiği gibi öğrenme ve tanımada sahip olduğu öneme bir kez daha dikkat çekmiştir.

Tüm giyim kuşam unsurlarında olduğu gibi, şairlerimizin gömleğe de pek çok anlam yüklediği; bu şiirde gömleğin renk, biçim, çeşit vb. somut özelliklerinin yanı sıra, sabır, insaf, utanma, ruh vb. soyut unsurlarla da bir arada kullanıldığı ve büyük oranda âşık, sevgili, Yusuf ve çiçeklerle birlikte düşünüldüğü tespit edilmiştir.

Gömlekle ilgili kullanımların temel aktörlerinden biri olan âşık, sevgilinin vücudunda açtığı yaraların kendisi için bir tür *kanlı gömlek* olması, sevgilinin özlemi ve gamı sebebiyle *ten gömleğini* parçalaması, sevgilinin gömleğini kıskanması ve onun gömleği olmayı istemesi vb. şekillerde ele alınmıştır.

Sevgili de tıpkı âşık gibi, çoğu kez gömlekle ilgili bağlantıların odağında yer almış ve çoğunlukla onun gömleği söz konusu edilmiştir. Bir şairin belirttiği gibi, Yusuf'un gömleğinden dem vurmaktaki asıl sebep de esasen sevgilinin gömleğinin vasıflarını anlatmaktır. Sevgilinin gömleği gül renkli, gül veya yasemen kokulu oluşu, hatta bu kokulardan yapılmış olması, tenine temas ettiği için kendisiyle vuslatta olduğunun düşünülmesi, âşık tarafından bir engel, bir rakip olarak görülmesi, gömleksiz bulunuşunun âşığın aklını oynatmasına sebep oluşu, gömleksiz hâlinin ruha ve cana benzetilmesi vb. şekillerde işlenmiştir.

Âşık ve sevgili ile birlikte gömlek münasebetinde üzerinde çokça durulan bir diğer unsur Yusuf'tur. Münferit beyitlerde genelde sevgili ile özdeşleşmiş bir şekilde ele alınmış ve sevgili de *gül gömleklî Yusuf* olarak tasavvur edilmiş olsa dahi, bilhassa mesnevilerde, Yusuf'un gömleğiyle ilgili müstakil bölümler açıldığı görülmektedir. Divanlarda da genelde kıssasının, çeşitli unsur ve motiflerine telmih çerçevesinde çokça söz konusu edildiği görülen Yusuf'un gömleği, kan bulaştırılması, Züleyhâ tarafından hile ile yırtılması, kokusu, babasının gözlerinin açılmasına sebep olması vb. yönleriyle ele alınmıştır.

En çok kullanılan gömlek rengi kırmızı, kırmızı rengi dolayısıyla gömlekle ilgili en fazla anılan çiçek ise güldür; zîrâ hem sevgili, hem de Yusuf *gül gömleklidir*. Renk bağlantısı sebebiyle gül ile kan arasında da ilgi kurulmuş; bedeni kanlar içinde kalan âşık *kırmızı gömlek* giyinmiş olarak tahayyül edilmiş, *Yusufun kana bulanmış gömleği* gülden bir gömlek şeklinde tasavvur edilmiştir. Gülün ardından, sevgilinin tenine benzetilmesi bakımından yasemen ve özellikle *kanlı gömlek* bağlantısı nedeniyle lâle anılmış; kendisini aşk şehidi olarak gören âşık, lâle benzeri kanlı bir kefeneye sarılmak istemiştir.

Metinlerde çoğunlukla *ipek ve keten gömlek* çeşitlerine yer verilmiş, *ipek gömlek* bilhassa şeffaf oluşuyla ele alınmış, tiril tiril oluşu sevgilinin üzerine titrediği tasavvuruna yol açmıştır. *Keten gömlekler* ise bilhassa ay ışığının keten üzerindeki çürütücü etkisi bağlamında ele alınmış ve aya benzeyen sevgilinin, âşığın ömür ketenini çürüttüğü vb. şeklinde tahayyüllere yer verilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında, başta giyim kuşam unsurları olmak üzere maddî kültür unsurlarına yönelik yeterli tahlilî çalışmanın bulunmadığı, klâsik Türk şiirinin özelde giyim kuşam, genelde ise tüm maddî kültür unsurları bakımından henüz yeterince incelenmemiş bir kaynak durumunda olduğu görülmüştür. Farklı giyim kuşam unsurları üzerine hazırlanacak yeni çalışmalar ile klâsik Türk şiirinde giyim kuşama dair daha sağlıklı ve kapsamlı bilgilere ulaşmak mümkün olabilecek, böylece maddî kültürümüzün klâsik Türk şiirine yansıyan önemli bir bölümü ortaya çıkartılmış olacaktır.

“SHIRT IN CLASSICAL TURKISH POETRY”

Abstract

The Divan poets touch on various interests between the person and its outfit mode, while they composed the concept of love, beauty and beautiful in their poems using the elements relating to the the clothe and finery, considering characteristics of dressing such as its colour and design etc.

One of the most popular dress modes that the Divan poets touched upon is shirt. A shirt in the classical Turkish poetry has been mostly taken up with lover, beloved, rose, and Joseph centered, moreover considered through arts such as smile, istiare, metaphor, allusions etc. In this context shirt is likened to rose, tulip and bloody shroud because of its red color. A shirt also meant union with one's beloved. It is thought that a shirt is in union with the beloved one because it touches and wraps the body and therefor the lover becomes jelous of a shirt. Considering its scent, color and tear, a shirt is used in terms of metaphoric allusions (telmih) in the story of Joseph.

This article within the framework of the examples obtained throughout the texts studied, tries to exhibit some essential knowledge and documents in order to determine how and in what regards a shirt is considered in this poetry, and in this way the use, place and significance of a shirt in the classical Turkish poetry.

Keywords

Dress, shirt, pīrāhan, classical Turkish poetry, material culture.